

't Inschrien

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

2024 2

In dit nummer: geschiedschrijver Cor Trompetter werpt zijn schaduw vooruit, een Twents bruiloftslied van een Deventer stokvis in 1870, Noordtwentse raat- en stripakkers, Walstad als oude naam van de Hunenborg, en meer.

Colofon

't Inschrien is het kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente (OkT).

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap, en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen daarvan.

Redactie

Geert Bekkering, Willem Bulter, Jan Hinke, Goaitsen van der Vliet

Redactieadres

Stroinksbleekweg 12 B, 7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl
Kopij voor het volgende nummer moet uiterlijk 30 oktober 2024 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie staan op de website van de OkT.

Een abonnement op 't Inschrien is onderdeel van het lidmaatschap van de OkT. Kosten 32,50 euro per jaar, samen met partner 37,50 euro, jeugdleden tot 21 jaar 17,50 euro. Losse nummers 5 euro.

Het overnemen van artikelen of delen daarvan is alleen toegestaan met bron- en naamsvermelding.

Een 'inschrien' is een verborgen vakje voor kostbare zaken in een kledingkist.

Opmaak: Goaitsen van der Vliet
Drukwerk: Drukkerij Veltmann BV, Enschede

ISSN 1875-2659

Verenigingsbestuur

Patrick Welman, voorzitter
Caroline Willems, penningmeester
Adrie Hemmink, lid
Riet Strijker, lid
Rianne Driessen-Geerlings, lid

Secretariaat OkT

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Bankrekening NL41 RABO 0129 5763 79

OkThuis

Stroinksbleekweg 12 B, 7523 ZL Enschede
Telefoon (inspreekbaar) 053 478 7447
Website www.oudheidkamertwente.nl

Scheningen, donaties en sponsoring

secretariaat@oudheidkamertwente.nl

Inhoud

Jaargang 53 nummer 2, september 2024

Geert Bekkering & Jan Hinke, *Dr. Cor Trompetter* → 3

Goaitsen van der Vliet m.m.v. Jan Hinke, *Van de Twentse Taalbank: Een Twents bruiloftslied in 1870 van Roelof Bloemendal* → 8

Willem Bulter, *De Hunenborg heette Walstad in 1232* → 12

Gerhard Post, Martin Blokhuis, Harry van Sleen, *Een oude grenspaal is weer thuis* → 18

Hein van Gils, *Wat grenzen ons vertellen, over raat- en stripakkers* → 20

Marcel Mentink, *Nieuw in de boekenkast* → 26

Bij de voorplaat

Wat heeft die voorkant, die kunstkenners doet denken aan een schilderij van Edward Hopper, te maken met de geschiedenis van Twente? Meer dan het lijkt!

Op 16 augustus 1988 zette de toen pas afgestudeerde Stellingwerwer Cor Trompetter voet op Amerikaanse bodem om op de universiteit van Kansas verder te studeren en promotieonderzoek te gaan doen. Achteraf bleek dat de eerste stap te zijn geweest op de lange weg die leidde naar zijn onlangs verschenen standaardwerk *De geschiedenis van Twente (1528-1870)*.

Op deze foto van eigen makelij is hij, op weg naar een nog onbekende carrière, zichtbaar in zijn schaduw en zijn bagage.

Dr. Cor Trompetter

Jan Hinke & Geert Bekkering

Fries historicus ontcijfert de Twentse geschiedenis

Vorig najaar werd de historisch geïnteresseerde gemeenschap van Twente verrast door het verschijnen van een standaardwerk over de Twentse geschiedenis. Nog verrassender haast was de auteur van dit omvangrijke werk. Bij het grote publiek was hij een volslagen onbekende. Streekhistorici kenden zijn naam van publicaties en bronverwijzingen. Slechts weinigen kenden hem persoonlijk. Hij bleek een Friese wetenschapper te zijn, die zich al tientallen jaren intensief met de Twentse geschiedenis had beziggehouden en nu in één klap uit de onbekendheid trad.

Van lieverlee hadden zijn expertise en zijn belangstelling zich steeds meer in de richting van Twente ontwikkeld, in het bijzonder naar de relatie tussen economisch handelen en religie.

In 1957 had B.H. Slicher van Bath met zijn *Een Samenleving onder Spanning* eveneens voor een soort schok gezorgd. Hij schreef op basis van vrijwel uitsluitend kwantitatieve bronnen, vooral belastingregisters. Cor Trompetter hanteert een soortgelijke werkwijze, hoewel hij ook frequent van ander dan kwantitatief materiaal gebruik maakt. Doordat hij over meer bronnen beschikt en geavanceerdere technieken gebruikt, heeft hij bepaalde conclusies van zijn Wageningse 'leermeester' en andere voorgangers kunnen bijstellen.

Jeugd en opleiding

Je zou kunnen denken dat de man die als historicus nogal veel met de doopsgezinden te maken zou krijgen, zelf ook wel een religieuze achtergrond zal hebben. Niets is minder waar. Cor wordt in 1956 geboren in het zo goed als volledig areligieuze Noordwolde, waar je kerken met een lantaarntje moet zoeken. Zijn wieg staat 600 meter van de Fries-Drentse grens, niet ver ook van de voormalige 'vrije kolonie' van Frederiksoord. Zijn oma van vaderskant was daar opgegroeid bij de 'Maatschappij van Weldadigheid', als telg uit een geslacht van Leidse textielarbeiders met Franse voorouders. Cor is de eerste uit zijn familie die gaat studeren.

Hij maakt dankbaar gebruik van de Mammoetwet door via de opstappen mavo en havo op 20-jarige leeftijd het vwo-diploma te halen. Al die tijd heeft hij maar één jaar les in geschiedenis gehad. Hij heeft het nauwelijks als een gemis ervaren, want zijn belangstelling gaat uit naar de B-wetenschappen. Vandaar dat hij in eerste instantie scheikunde gaat studeren, in Groningen. Als dat toch niet brengt wat hij zich ervan heeft voorgesteld, maakt hij de ommeswaai naar geschiedenis en filosofie. Daarvan interesseren hem vooral de theoretische en analytische kanten, het grensgebied met wiskunde en logica.

Hij financiert zelf zijn studie met assistentschappen en studeert (in beide disciplines) af bij prof. F. Ankersmit. Cors meetbare filosofische activiteiten blijven beperkt tot een drietal publicaties in de jaren '80. De geschiedwetenschap biedt hem meer mogelijkheden. Hij schrijft een tiental universiteiten aan in het buitenland en kan terecht aan de universiteit van Kansas.

Universiteit van Kansas

Vanwege alle omwegen en bijbanen in zijn opleiding is hij inmiddels 32 jaar wanneer hij in het vliegtuig naar de USA stapt. Zijn vrouw Anita, die hij al vanaf 1978 kent, volgt hem na een halfjaar. Ze zullen later twee kinderen en ook twee kleinkinderen krijgen.

In Kansas studeert Cor verder, heeft hij ook weer assistentschappen en promoveert hij. Aanvankelijk hoopt hij zich verder te kunnen ontwikkelen in de theoretische geschiedenis, maar op dat terrein blijken er toch minder mogelijkheden voor hem te liggen dan bij de praktische geschiedbeoefening. En langs die weg zal Kansas hem in de jaren '90 op het spoor van Twente zetten. Weliswaar keert het echtpaar eind 1990 weer terug naar Nederland, maar in het kader van zijn proefschrift blijft Cor met Kansas verbonden.

Via Kansas naar Twente

Zijn eerste publicatie over Twente dateert van 1992 en geeft al direct aan waar zijn interesses liggen: *Bevolkingsontwikkeling, Textielnijverheid en Armoede: Een nieuwe visie op de demografische geschiedenis van Twente (1675-1795)*. Hij is dan 36 jaar en heeft nog nauwelijks een band met Twente. Wel heeft hij een aantal interessante bronnen ontdekt, ook voor Twente, zoals de *Quotisatie van 1750* en het *Zoutgeldkohier van*

1694. Daarmee corrigeert hij *Een samenleving onder spanning* van Slicher van Bath. Er blijkt inderdaad een grote toename van de bevolking in die tijd, maar veel geleidelijker dan Slicher van Bath meende. De *Quotisatie* zal een belangrijke vindplaats blijven, evenals het *Kohier van de 500e penning*, eveneens uit 1750. Beide zijn overvloedige, maar ook gecompliceerde bronnen.

Joodse Twentenaren

Hij raakt vooral geïnteresseerd in de relatie tussen economisch handelen en religie. Niet zozeer vanuit een religieuze interesse, maar puur op wetenschappelijke basis. Bekende namen in dit verband zijn de socioloog Max Weber met zijn theorie over de protestantse arbeidsmoraal en de econoom Joseph Schumpeter en natuurlijk ook Karl Marx. Deze interesse brengt hem ook met de joodse geschiedenis van Twente in aanraking. Teruggekeerd in Nederland participeert hij in twee projecten en publiceert hij in de beide bundels die daar uit voortvloeien een bijdrage. De titels daarvan: *Joods ondernemerschap in de negentiende eeuw – de mogelijkheden en onmogelijkheden van theorievorming en Joodse migranten in Twente in de achttiende en vroege negentiende eeuw*.

Opnieuw zijn het de cijfers uit o.a. belastinglijsten en gerechtelijke protocollen die hem tot conclusies brengen. De joden in Twente hadden een zelfde sociaaleconomische positie als 'gewone' Twentenaren. Ze werkten vooral in de handel, want dat deden ze al in de regionen waar ze vandaan kwamen, mede omdat er in de handel weinig gilbelemmeringen waren. En ze waren vaak als slager succesvol: ook 'gewone' Twentenaren wisten dat door de strenge Joodse reinheidswetten hun vlees van goede kwaliteit was. Pas aan het einde van de 18e eeuw worden ze ook in de textiel actief. Dan is al een klein aantal joden economisch welvarend geworden.

Doopsgezinden

Voor zijn dissertatie kiest hij de eerste doopsgezinde fabrikanten in Twente tot onderwerp: *Agriculture, Proto-Industry and Mennonite Entrepreneurship. A history of the textile industries in Twente 1600-1815* (1997). Na een deels twijfelachtige voorgeschiedenis als wederdopers (Jan van Leiden, Munster) hadden de doopsgezinden

zich in de loop van de 17e eeuw ontwikkeld tot de bovenlaag van de maatschappij.

Zijn reconstructie van de wijze waarop doopsgezinde ondernemers de productie en verkoop van linnen lakens in Twente organiseerden, laat duidelijk zien hoe de markt voor vlas en linnen, de ontwikkeling van de landbouw en diverse politieke en institutionele factoren bepalend waren voor de ontwikkeling van deze tak van nijverheid.

Al die doopsgezinde families blijken verwant en (meestal) al heel lang Twents. Alleen Blijdenstein (hoewel van Drentse oorsprong) en Koster (Gronau) komen uit Duitsland. Al in de 16e eeuw is er een groep doopsgezinden in Goor. Daarna verspreiden ze zich langzaam over Twente en worden er vrij goed geaccepteerd. Mede door de opkomst van het bombazijn wordt de textielhandel rond 1800 vooral geconcentreerd in Enschede. Met hulp van de regering industrialiseert de textielnijverheid daarna snel.

Wolvega

Teruggekeerd in Nederland vestigt het gezin zich in Wolvega, want daar kan Anita werk vinden. Ook voor Cor, die minder plaatsgebonden is, valt deze plek erg gelukkig uit. Niet alleen woont hij nu dicht bij zijn familie in Noordwolde, van Wolvega uit zijn ook Zwolle en Leeuwarden goed te bereiken, de plaatsen waar in het predigitale tijdperk de meeste archieven van zijn gading, juist ook de Twentse, te vinden zijn. De contacten met de geschiedwetenschappelijke wereld in Nederland waren in zijn periode te Kansas blijven bestaan, zodat het hem geen moeite kost aansluiting te vinden bij projecten met nieuw historisch onderzoek. Hij kent inmiddels diverse hoogleraren en die hoogleraren kennen hem en weten van zijn specifieke kennis en kwaliteiten, en ook dat die o.a. met Twente te maken hebben.

Textielondernemers

Voor zijn proefschrift nog verbonden aan Kansas, kan hij als postdoc in Utrecht aansluiten - min of meer toevallig - bij een project (1994-1998) over ondernemersgedrag in de Republiek in de 18e eeuw, onder leiding van prof. J.L. van Zanden. Het resultaat verschijnt uiteindelijk onder beider redacteurschap als *Over de geschiedenis van het platteland in Overijssel*

(1500-1800), met daarin een gezamenlijke *Inleiding en Geld genoeg. Ondernemersgedrag in de Twentse textielnijverheid in de achttiende en vroege negentiende eeuw.*

Almelo

Intussen komt hij ook langs een andere weg nader met Twente in contact. Vanaf 1996 werkt hij samen met Tilly Hesselink-van de Riet en de Almelse docent en historicus Wim Kuiper aan het bewaard gebleven debetboek van de Almelse doopsgezinde koopman en textielhandelaar Arend Kenkhuis. Hun arbeid omvat het transcriberen en hertalen van, alsmede het schrijven van begeleidende teksten en het maken van registers bij deze belangrijke bron. Na 12 jaar resulteren hun inspanningen in *Het schuldbboek van Arend Kenkhuis*.

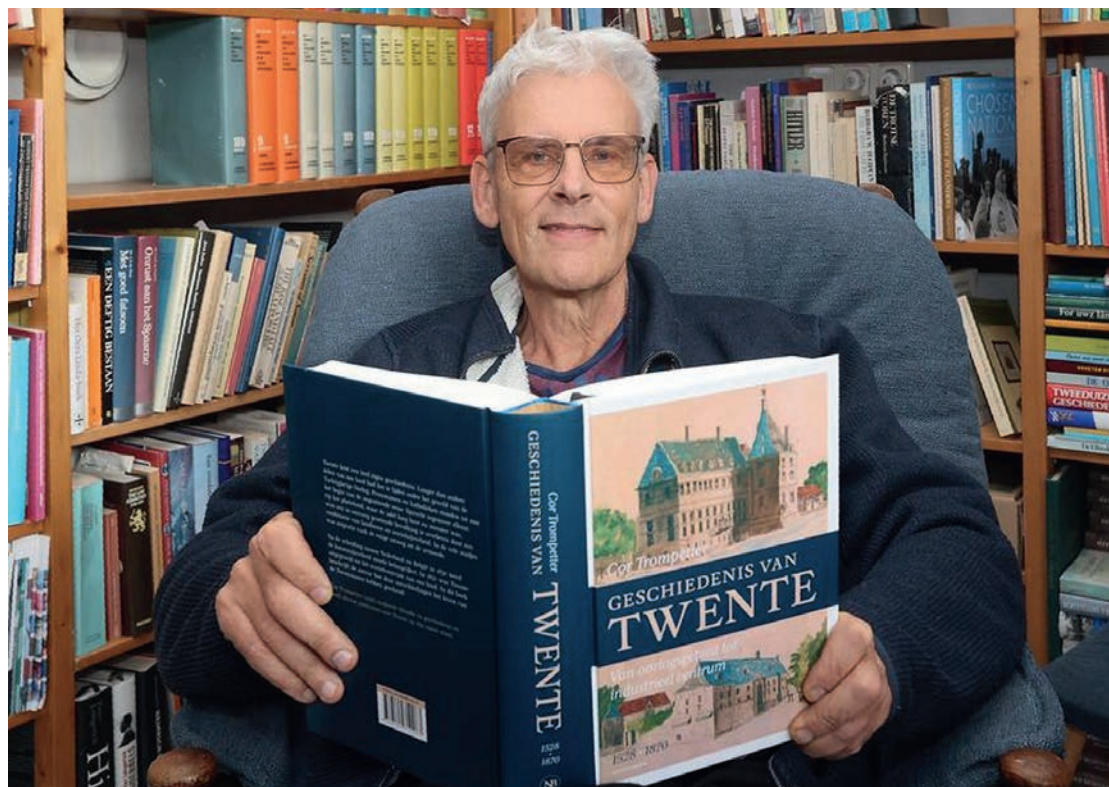
Dankzij deze uitgave met zijn uitgebreide registers is het mogelijk zich een beeld te vormen van het economische leven in Twente en omstreken in de periode 1620-1644. Het hele project ging terug op een initiatief van de textielhistoricus dr. J.A.P.G. Boot, één van die historici die voor Cor een inspirerend voorbeeld zijn.

Haast parallel hiermee is hij ook nog betrokken bij een van de projecten onder leiding van prof. W. Frijhoff. In het kader van het project *Cultuurgeschiedenis van de Republiek in de zeventiende eeuw* zoekt Trompeter uit hoe dit in Almelo zijn weerslag heeft gekregen, resulterend in het boek *Leven aan de rand van de Republiek. Stad en gericht Almelo 1580-1700* (2006).

Frijhoff is, evenals Slicher van Bath, beïnvloed door de Franse Annales-school, met hun cijfermatige onderbouwing van de geschiedenis. De vele gegevens die dit onderzoek Cor oplevert, maken hem met name ook tot een kenner van de Almelse geschiedenis. Dat zal in latere jaren leiden tot een aantal (tijdschrift)publicaties met betrekking tot deze stad.

Textielhistorische Bijdragen

Het verhaal van Twente laat hem nu helemaal niet meer los. Zeker niet als hij vanaf 1999 samen met Siebe Rossel eindredacteur wordt van de *Textielhistorische Bijdragen* (tot 2006). Hier ontmoet hij o.a. A.L. van Schelven, die hem toevertrouwt dat hij bang is dat er zo langzamerhand niets meer over de Twentse textielgeschie-

denis uit te zoeken valt. Dat is Cor niet met hem eens. Het geldt mogelijk wel voor de vroege geschiedenis, maar zeker niet voor de periode na 1850. Hij is met name onder de indruk van het onderzoek dat de textielhistorici dr. J.A.P.G. Boot en dr. A. Blonk hebben verricht. Het proefschrift van eerstgenoemde, *De Twentsche Katoennijverheid 1830-1873* heeft, hoewel uit 1935, nog niets van zijn waarde verloren. Trompetter verkeert ook in de kringen van de Vereeniging tot beoefening van Overijssels Regt en Geschiedenis (VORG). Hij maakt dan ook al jarenlang deel uit van de redactie van hun Overijsselse Historische Bijdragen (OHB).

Fryske Akademy

Als een soort freelance historicus weet hij steeds weer aansluiting te vinden bij Friese en Overijsselse historisch-culturele instellingen zoals de Fryske Akademy en de IJsselacademie. Bij de laatstgenoemde instelling is hij een aantal jaren projectleider wetenschappen. Tussen 2002-2006 is hij in dienst van de Fryske Akademy en als zodanig van de KNAW (Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen). Dat stelt hem

in staat ook de doopsgezinden in Friesland te bestuderen. Het leidt tot het boek: *Eén grote familie. Doopsgezinde elites in de Friese Zuidwesthoek 1600-1850* (2007).

In diezelfde periode werkt hij ook nog mee aan het project *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden*. Hij neemt het deel *Friesland* (2007) voor zijn rekening. Het project als geheel is uitgevoerd in een samenwerkingsverband tussen de Vrije Universiteit (prof. Wantje Fritschy) te Amsterdam en het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

Raadslid en wethouder

Naast historicus is Cor ook politicus. Van huis uit is hij een sociaaldemocraat van de richting Troelstra. Na zijn komst naar Wolvega wordt hij in 1998 raadslid voor de PvdA in Weststellingwerf, tot 2006, om daarna tot 2018 wethouder te zijn van diezelfde uitgebreide gemeente, waarvan Wolvega de hoofdplaats is.

In de politiek doet hij het sinds 2018 wat rustiger aan. Na de verkiezingen van dat jaar wordt zijn partij buiten het college gehouden. Van wethou-

der wordt hij weer raadslid. In 2019 is hij een jaar wethouder in Smallingerland. Achter het wethouderschap heeft hij nu een punt gezet, ook in zijn eigen gemeente. Bij die beslissing speelde ook zijn gezondheid een rol. Trompetter draagt een pacemaker. Hij is nu alleen nog raadslid. En inmiddels gepensioneerd.

‘Rustige’ jaren (2006-2018)

Vanaf 2006 blijft er minder tijd over voor onderzoek. Het wethouderschap vreet tijd. Zijn boekproductie stopt enige jaren. Behalve tot zijn politieke activiteiten ‘beperkt’ hij zich in deze jaren tot een nog altijd respectabel aantal artikelen over deelonderwerpen uit de Twentse geschiedenis. Hij publiceert ze in o.a. Textiel-Historische Bijdragen, Overijsselse Historische Bijdragen en ‘t Inschrien.

Ook op het Friese spoor blijft hij actief. Contact met uitgever Steven Sterk van uitgeverij Noordboek leidt in 2016 tot het boek *Doopsgezinden in Friesland 1530-1850*.

Geschiedenis van Twente

Nu uitgever en auteur elkaar gevonden hebben, ontstaat het idee om het grote overzichtswerk over de Twentse geschiedenis te schrijven waar sinds *Stad en Land van Twente* (1962) op wordt gewacht. Het resultaat verschijnt in het najaar van 2023, voor velen ogenschijnlijk uit het niets: *Geschiedenis van Twente (1528-1870). Van oorlogsgebied tot industrieel centrum*. Het blijkt een hoogst wetenschappelijk en goed leesbaar handboek te zijn, dat bezig lijkt, zoals indertijd Stroinks handboek, zijn weg te vinden naar bijna iedere Twentse huisbibliotheek. Toch verontschuldigt Trompetter zich haast: “Helaas ‘moest’ iemand van buiten dat doen, want het lijkt of Twentenaren zichzelf vaak onderschatten.” Ook komt hij nog met een kleine bekentenis. Hij, die zo vaak anderen heeft moeten betrappen op onzorgvuldig bronnengebruik, blijkt zelf ook iets over het hoofd te hebben gezien, nl. dat doodgeboren baby’s niet als geboren, maar enkel als overleden werden geregistreerd. Daar kwam hij pas later achter. Daardoor zouden sommige cijfertabellen met zo’n 2 à 3% moeten worden gecorrigeerd. Ook voor hem een bewijs te meer dat de geschiedenis steeds weer opnieuw geschreven moet worden.

Gepensioneerd, maar nog vol plannen

Na een periode met wachtgeld, waarin hij aan de *Geschiedenis van Twente* kon werken, is de vraag wat hij na deze geslaagde proeve van een historische synthese over Twente nog kan/wil doen. Dat lijkt geen probleem, want hij heeft plannen genoeg.

Zijn *Geschiedenis van Twente* loopt tot 1870.

Hoewel de periode erna hem aanvankelijk een te omvangrijke klus leek, denkt hij daar nu anders over. Hij is nu ook bezig met de periode na 1870 in kaart te brengen. Bij tijd en leven zou er dus nog een vervolgdeel *Twente van 1870 tot heden* kunnen volgen. Het schrijven is intussen begonnen. Ook *Criminaliteit in Twente 1500-1950* zou een spannend studieonderwerp kunnen zijn. Gerechtelijke archieven zijn vaak redelijk bewaard gebleven.

Naast zijn hobby’s bridgen en wielrennen zal hij dus wel met geschiedenis bezig blijven.

De steeds terugkerende vraag

Ook zal hij nog wel even doorgaan met lezingen geven, zoals hij altijd al wel deed. Door zijn nieuwste handboek heeft ook Twente hem als zodanig ontdekt. Steevast krijgt hij dan de vraag te horen: hoe kan het dat iemand van buiten zo geïnteresseerd is in de Twentse geschiedenis? Zijn antwoord is inmiddels duidelijk: hij is er langzaam maar zeker steeds verder mee in aanraking gekomen en er steeds meer door gefascineerd geraakt. “Een aantal grote ontwikkelingen in de geschiedenis zie je in die regio scherper en duidelijker dan elders. De snelle opkomst van de industrie, de positie van de adel, het markensysteem en de breuklijn tussen katholieken en protestanten. Het is in Twente net even wat anders dan in bijvoorbeeld Friesland, Holland of Limburg.”

Maar uitspraken over de identiteit van Twente vindt hij onzin en soms zelfs gevaarlijk. “Dé Twentse identiteit bestaat niet. Ik geloof daar niet in. Het zijn de omstandigheden die bepalen hoe mensen zich gedragen. Te zeer geloven in een aangeboren karakter of ziel en je glijdt af naar ideeën waar ik me ver van wil houden.”

Een uitgebreide bibliografie van Cor Trompetter is te vinden bij de Digitale Bibliotheek Overijssel: dboverijssel.nl/archieven/18583

Een Twents bruiloftslied in 1870 van Roelof Bloemendal

Van de Twentse Taalbank - *Goaitsen van der Vliet m.m.v. Jan Hinke*

Meer dan tien jaar geleden, toen de Twentse Taalbank nog in de kinderschoenen stond en kon putten uit een ruim budget, kwamen we via OKT-lid Theo van Stapele in het bezit van het poëziealbum van geboren Deventenaar Roelof Bloemendal. Die schreef daarin vanaf 1863 'in het net' de teksten die hij maakte bij de meest uiteenlopende gelegenheden, eerst in het Nederlands, daarna ook zo nu en dan in het dialect van Deventer en, in een uniek geval, in het Enschedees. Daarbij brak hij als een van de eersten een lans voor het gebruik van de volkstaal bij feestelijkheden. Het werd dan ook wel een keer tijd dat we dit bloemrijke handschrift en zijn maker aan een nader onderzoek gingen onderwerpen.

Roelof wie?

Roelof Bloemendal werd in 1841 geboren in Deventer als de op een na jongste in een winkeliersgezin met acht kinderen. Twee daarvan vestigden zich in Enschede: deze Roelof en zijn oudste broer Sander Bloemendaal (1829-1904), die er van 1859 tot 1897 hoofd was van wat later

Roelof Bloemendal, 6 aug. 1893 op een personeelsuitstapje. Uit: Archief Twentse Textielfamilies, inv. 295.

de Bloemendaalschool zou gaan heten, en de naamgever werd van de Bloemendaalstraat. Het verschil van een a tussen hun achternamen is zoals het is. Dat kwam doordat Sander bij de aangifte van zijn geboorte per ongeluk de verkeerde achternaam kreeg toebedeeld en hij dat in zijn latere leven blijkbaar wel best vond. Roelof volgde zijn grote broer in 1866 en werd boekhouder bij het Enschedese topbedrijf Van Heek & Co.¹ Hij trouwde in 1875 met de Zwolse Geertruida Johanna Visscher (1851-1936). Na vier jaar in Roelofs optrekje aan de Alsteedschestraat betrokken ze het statige herenhuis op de hoek van Noorderhagen en Knibbelbrugsteeg, met een grote, aan de straat gelegen tuin. Ze kregen vijf kinderen waarvan er een jong stierf. De Bloemendals bewogen zich veel in kringen van de hogere burgerij die van buiten Enschede kwam (Beltman, Benthem, Van Deinse). Dit blijkt uit de brieven van het echtpaar Bloemendal-Visscher aan hun dochter Sophia Willemina (1876-1956) die gedurende haar 17e levensjaar op een kostschool zat in Vilvoorde (België).² Een dochter van broer Sander, Hendrika Bloemendaal, trouwde in 1896 met de regionaal bekend geworden J.J. (Ko) van Deinse. Die had zeven jaar daarvoor met zijn aanstaande schoonvader en met wiskundeleraar dr. A. Benthem de *Gids voor Enschede en omstreken* (1889, met wandelkaart) het licht doen zien. Roelof Bloemendal overleed in 1901, waarschijnlijk na een periode van ziekte, nog maar 59 jaar oud. Behalve een huis met tuin en een fors aandelenvermogen liet hij vrouw en kinderen een stapel onbetaalde rekeningen na.³ Van die tuin werden later bouwkavels gemaakt. De eerste die er een huis liet bouwen, in 1905, was Ko van Deinse (nu Noorderhagen 48D).

Handschrift 1863-1865

Het titelloze aantekenboek waar het hier om gaat, werd door Roelof Bloemendal gebruikt als netschrift om zijn verzen en voordrachten in over te nemen en te bewaren. Het overgrote deel (64 van de 76 pagina's) stamt uit de jaren 1863-1865, toen hij nog thuis in Deventer woonde. Op 11 januari 1863 begint hij, 21 jaar oud, in het Nederlands met een serie lichte verzen in de trant van bekende tijdgenoten als J.P. Heije, soms afgewisseld met wijsheden als *'t Is beter iets en niets in schijn, dan veel in schijn en niets te zijn*, of een hoogdravend zilveren-bruiloftlied. Het laatste in dit rijtje is het feestlied *Bij de inwijding der nieuwe scholen te Enschede op 17 Nov 1863*, een week daarvoor geschreven, vast op verzoek van broer Sander Bloemendaal, hoofd van de school die het jaar daarvoor door de stadsbrand was verwoest.

In de maanden daarna komt het serieuze werk: een viertal Nederlandse bewerkingen van liederen van de Duitse dichter Friedrich Schiller, en *Herdenking van Deventers Ontzet* op 26 april 1864, vijftig jaar na dato, te zingen op de melodie van *God Save The King*.

Twee weken later krijgt dit lied een verrassend vervolg in een volkse sketch van maar liefst 200 rijmende regels over diezelfde jubileumviering in de Deventer volkstaal: *Hoò un boer ons feest vond*. Het is de eerste tekst in het album waarvan met enige zekerheid kan worden gezegd dat hij door Roelof Bloemendal zelf is geschreven, omdat er na wat spellingsaanpassingen een boekje van werd gemaakt door de plaatselijke uitgever Brinkgreve. Anoniem, dat wel, maar in de min of meer wetenschappelijke publicaties van L.D. Petit (1882) en J.I. van Doornick (1885) worden respectievelijk een R. en een Roelof Bloemendaal als auteur van het boekje aangewezen. Opvallend is dat beide geleerde heren een andere Deventer uitgever vermelden en de achternaam een a teveel geven.⁴ Ook vanwege de verschillen tussen albumversie en uitgave, nemen we aan dat onze Roelof met die auteur wordt bedoeld, en niet zijn vader, Roelof Bloemendal sr. (1798-1868).

De overige 42 pagina's uit de beginperiode 1863-1865 bevatten nog vier rijmstukken in Deventer

dialect tegenover twintig in het Nederlands van divers allooi. Daar zitten ook stadshistorisch interessante dingen tussen, maar het voert te ver om er aandacht aan te besteden in dit verband. De serie eindigt met drie liederen ter gelegenheid van de inwijding op 2 januari 1866 van de school van Diepenveen, de geboorteplaats van Roelofs moeder Hendrika Venneman (1803-1866).

Handschrift 1870 en verder

Pas in 1870, als hij al vier jaar in Enschede woont, schrijft Roelof weer wat in zijn album: een Nederlands en een Twents bruiloftlied, waarover verderop meer. Er is vervolgens ook iemand gaan tekenen op de lege bladzijden, zo blijkt uit de vier zeer verdienstelijke staaltjes daarvan. Uit de eerder genoemde correspondentie weten we dat dochter Sophie tekenlessen volgde. Nog later toegevoegd is een anoniem, ongeda-teerd kerkkritisch gedicht in het Deventers.

Handschrift 1893-1894

De laatste serie van zes is bijna helemaal voor dochter Sophie geschreven. Het eerste, *Voor een album*, kan ze gebruiken als *SwB aan eene kennis*. De tekst staat ook in een brief aan haar (van 22 nov. 1893), met de nodige vaderlijke adviezen. Dan volgen twee gedichten voor haar eigen nieuwe poëziealbum, een van *Uwe Moeder* en een van *Uw liefhebbende vader*.

Van 23 april 1894 is een hoopvol gedicht voor het zilveren huwelijk van Gerrit Beltman (Deventer 1843-1919 Enschede), grondlegger van wat nu het oudste architectenbureau van Nederland is: *Veel kleinen zaagt gij komen, / En dreigde soms ook ziekte en dood, / Geen werd u nog ontnomen*. Toen nog niet, nee, maar 15 jaar later had Beltman drie van zijn vier volwassen geworden zonen overleefd.

De laatste albumtekst is een letterdicht op *VILVORDE* dat Sophie eind juli bij haar afscheid van het pensioonaat mag gebruiken. Roelof Bloemendal (52) heeft niet meer de moeite genomen om het netjes over te schrijven. Hij heeft het klad uitgeknipt en ingeplakt. Mogelijk wegens fysieke beperkingen, want op 18 juli verzucht hij in zijn voorlaatste brief aan Sophie: *Het gaat op het ogenblik niet best met het schrijven*.

Un leedjen op 't Enschedeesch

De tekst waar het dus echt om gaat, is een gelegenheidsvers van acht coupletten dat kan worden gezongen op de wijze van het bekende *Wie in januari geboren is*. Dit *Leedjen umme te zingen op de veertigjarige brulfte van Jochem en Bet as de luu un luk egetten en edronken hebt*, werd door hem gedateerd in 1870. Het is natuurlijk de vraag of deze tekst door hem is overgeschreven van een ons niet bekende bron, of dat hij zich als geboren Deventenaar misschien zélf een keer heeft gewaagd aan de taal van Enschede om een bevriend echtpaar te plezieren. Qua datering kan dat wel kloppen, want het voorgaande, Hollandstalige gedicht is van 3 mei 1870. Misschien kan de inhoud ons verder helpen. De vraag is dan ook, wie *Jochem en Bet* waren. We weten al dat ze in 1830 getrouwd moeten zijn. De eerste de beste Google-zoekactie op *Jochem 1830 Enschede* geeft al uitsluitsel: dit zijn Jochem Stenvers (Enschede 1797-1877) en Elisabeth Stevens (Enschede 1808-1875), getrouwd 26 mei 1830.⁵ Beide namen moeten na een fikse schoonmaakbeurt terug te vinden zijn op grafmonument 37 op het Boerenkerkhof aan de Deurningestraat in Enschede. De hen door de dichter in het laatste couplet in het vooruitzicht gestelde gouden bruiloft hebben ze helaas niet meer mogen beleven. Roelof Bloemendal verkeerde als hoofd van de boekhouding bij Van Heek & Co in hogere kringen en zal Jochem Stenvers zeker hebben gekend. En misschien ook wel de weduwnaar van diens oudere zus Hermina. Dat was de in Enschede geboren taalkundige Johannes Henricus Behrns (1803-1883), die in de dertiger jaren als een echte streektaalpionier gedichten in het Twents en een Twentse taalstudie had gepubliceerd. Zou die als 67-jarige de vele uren durende treinreis van zijn woonplaats Franeker naar Enschede hebben gemaakt om dit robijnen huwelijksfeest bij zijn schoonfamilie mee te maken? En aldus getuige te zijn van de uitvoering van dit bijzondere, want Twentstalige lied? Dat weten we niet.

Pleidooi voor 't plat

Meer dingen wijzen in de richting van Roelof Bloemendal als maker van dit gelegenheidsvers. In de eerste twee coupletten wordt, uniek in die

tijd, een pleidooi gehouden voor het zingen in de taal van Enschede (grammaticaal verbeterd):⁶

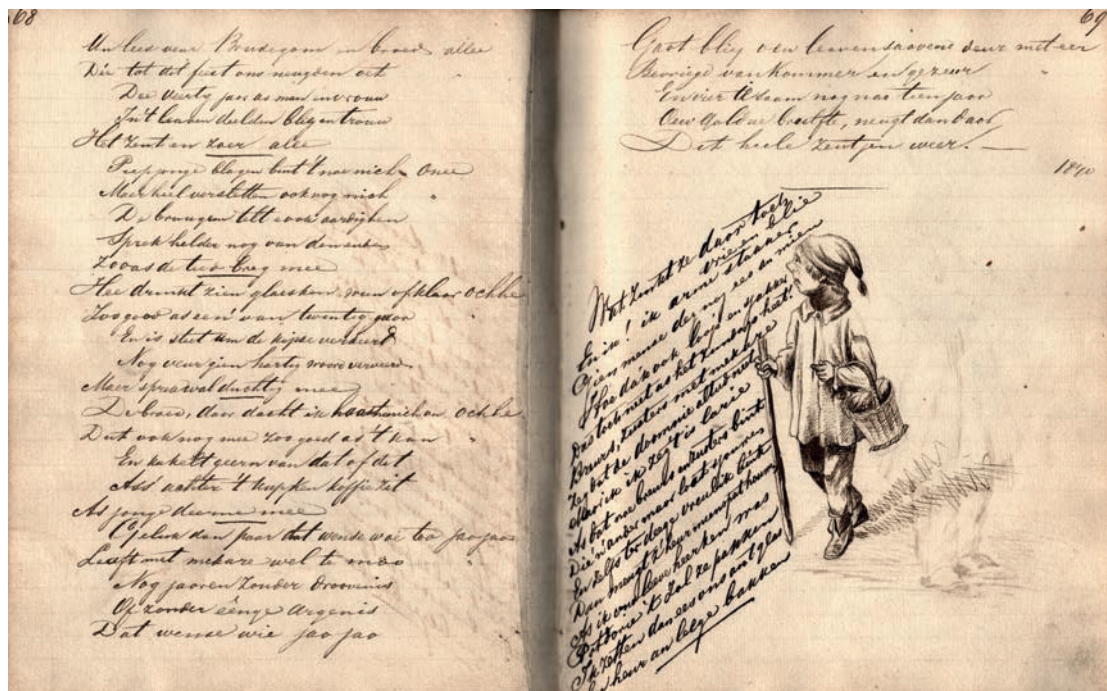
*A'j hier of doar ne brulfte viert, och hee
En iedereene tiereliert, och hee
Dan heur ie, is 't geen groote schand,
Zelfs Hollands in ut achterland.
Dat mot nich zoo, o nee.*

*Wie hebt, doar weet ie alles van, nich waar?
Ne taal zoo mooi as 't weazen kan, nich waar?
Doarumme loa'w op 't Enschedeesch
Ees zingen, flink, nich schor of heesch,
Un leedjen helder kloar.*

Als gelegenheidsdichter in het dialect van Deventer stoort het hem, dat hij voornamelijk hoog Hollands hoort op Twentse bruiloften, en hij zal eens even laten horen hoe het hoort. Hij is daarmee een van de eersten die zich, een halve eeuw vóór Cato Elderink, publiekelijk sterk maakt voor het creatief gebruik van de volkstaal. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat, gezien de taalkeuzes die hij voor zijn eigen gedichten maakte, Roelof zijn eigen Deventer dialect minder geschikt achtte voor poëzievertalingen en serieuze onderwerpen dan het Nederlands. De eerder genoemde Behrns had al in 1837 het tegendeel laten zien in de Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren. Maar ja, toen was onze Roelof nog niet eens geboren.

Taal en inhoud

Ook in zijn richting als maker van de tekst wijzen in de titel en de eerste regels een paar niet-Enschedese taalvormen: Sallands *luu* i.p.v. Twents *leu* (lieden) en *un brulfte* i.p.v. *ne brulfte* (een bruiloft). Echt fout is het waar de dichter de dan rond Enschede nog veelgehoorde *doe*-vorm een verkeerde vervoeging geeft. Hij schrijft *ass wat viert* in plaats van *ass wat viers* (als je iets viert, *doe*-vorm) of *a'j ... viert* (idem, *iej*-vorm). Ook het rijmpaar *viert* en *tiereliert* kan een aanwijzing zijn, omdat dat in bijna dezelfde bewoordingen voorkomt in een Deventer lied van zijn hand, van vijf jaar eerder.⁷ Alles schrijven voor het Twentse *alns* zien we door de vingers, omdat ook onzorgvuldige Twenten dat vaak doen. Op het eerste gezicht lijkt het gebruik van *goed*

en mee in plaats van good en met misschien ook wel fout, maar dat is het beslist niet. Beide Hollands aandoende woordvormen waren ook in de 19e eeuw typisch Enschedees.

Inhoudelijk geeft de tekst weinig prijs. Geen historische of persoonlijke gegevens en geen verrassende gezichtspunten, maar een algemene, positieve benadering van het al wat ouder zijn, met de hoop op nog veel mooie jaren samen. Precies zoals van een feestlied mag worden verwacht. Al met al mag de poging van Roelof Bloemendal om als Deventer stokvis een liedtekst op 't Enschedeesch te schrijven, behalve gewaagd, best wel geslaagd worden genoemd.

Noten

- 1 Roelof Bloemendal verkaste op 19 febr. 1866 van Deventer naar Enschede. Stadsarchief 1-2136.
- 2 Van deze 55 brieven, die in 2010 in het bezit kwamen van de OKT, zijn scans beschikbaar bij de Twentse Taalbank. Peter Spee schreef erover in 1994 onder de titel *Brieven uit de Haagen* in 'n Sliepsteen 37 en 38.
- 3 Een en ander blijkt uit de boedelbeschrijving door notaris Andries Peteri op 6 juni 1901 met vermelding van diverse nog te betalen rekeningen voor medicijnen en verpleeg- en dokterskosten. Stadsarchief inv.nr. 1158, akte 6390.

- 4 Louis D. Petit, *Proeve eener bibliographie der Nederlandsche dialecten* (1882), p. 132; Jan I. van Doorninck, *Vermomde en naamlooze schrijvers opgespoord op het gebied der Nederlandsche en Vlaamsche letteren. Deel 2: Naamlooze geschriften* (1885), p. 282. Beide online bij de DBNL.
- 5 Volgens H. ter Weele in *Enschede van voorheen en thans* (1923) was Jochem Stenvers chef bij Den Kleinen Stoom geweest, totdat daar in 1847 of 1848 rond het middaguur de stoomketel ontplofte. Hij begon een eigen handspinnerij, en later nog een juteweverij waar koffie- en rijstbalen voor Indië werden gemaakt. Het gezin woonde aan de Hengeloschestraat (nu Molenstraat). Cato Elderink vermeldt nog in *Het Geslacht Blijdenstein* (1926), dat na de stadsbrand van 1862 iedere zondag twee grote kamers en suite in hun huis werden gebruikt voor de doopsgezinde kerkdiensten.
- 6 De hele tekst van het *Leedjen umme te zingen etc.* is te vinden op de website van de Twentse Taalbank. (Tip: zoek 'eenvoudig' op \$LUZ en klik op het mediaknopje bij de gevonden titel.)
- 7 En ook toen al, op 23 juli 1865, vroeg hij de luû van Deaventer vandan bij feestelijkheden vooral zichzelf te zijn: *Al wa'j hier heurt of zeët ... 't Is Hollandsch, anders neët ... Vind ie neët onze eigen taal / Veull' mooier as dat vreemd gemaal?*

De Hunenborg heette Walstad in 1232

Willem Bulter

In het Voltherbroek ligt al eeuwenlang de oudste borg¹ van de bisschop van Utrecht in het Oversticht: de Hunenborg.² Deze zogenaamde 'ringwalburg' is maar kort in gebruik geweest, van eind elfde eeuw tot begin dertiende eeuw. Daarna verloor hij zijn functie en slibden de grachten geleidelijk dicht. Door de ligging in een moeras zijn de restanten overwoekerd, maar goed bewaard gebleven. In de hoge middeleeuwen heette de borg 'Walstad', zeker in de Stichtse entourage van de bisschop. Dat weten we uit een fameuze middeleeuwse kroniek: de *Narracio* van ca. 1232 die in die entourage is ontstaan.

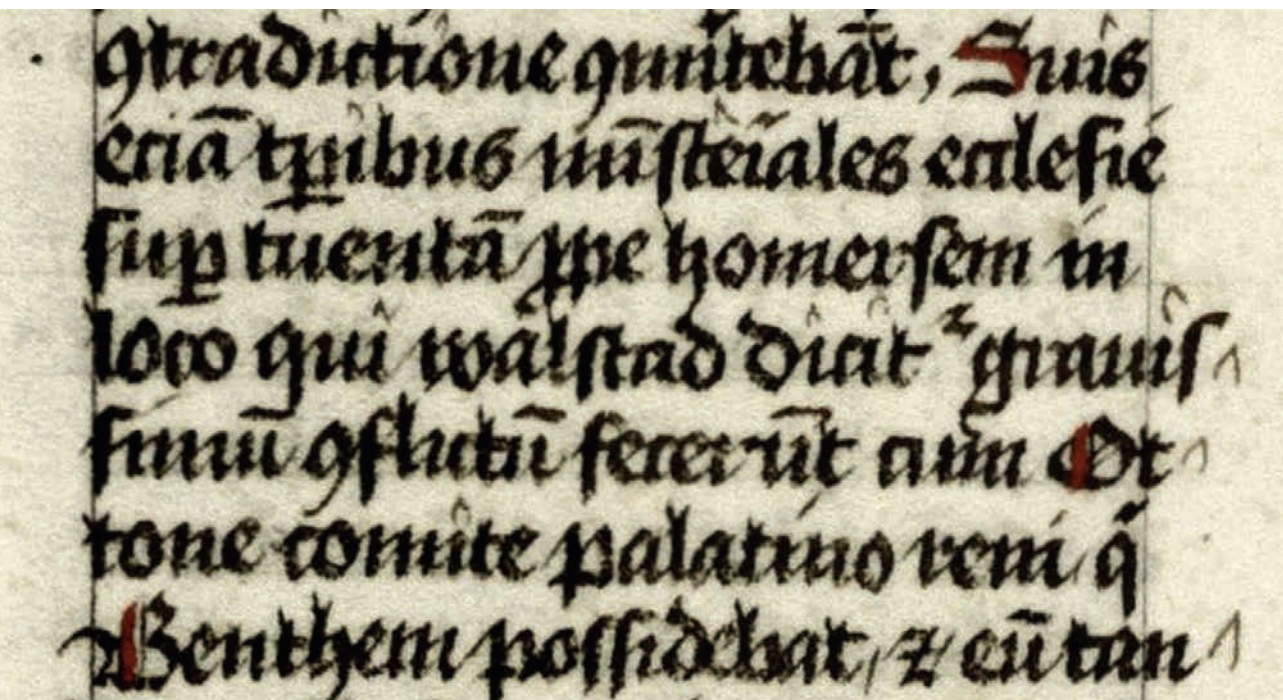
De *Narracio* is de enige geschiedkundige bron waarin de benaming Walstad voorkomt. In het latijnse origineel staat: *Suis eciam temporibus ministeriales ecclesie super Tuentam prope Homersem, in locu qui walstad dicitur, gravissimum conflictum fecerunt cum Ottone comite palatino Reni, qui Benthem possidebat.* In de vertaling van Hans van Rij³ luidt dit: *In zijn tijd⁴ was het ook dat ministerialen van de kerk van Twente bij Ootmarsum, op een plaats die Walstad wordt genoemd, zwaar slag hebben geleverd met graaf Otto van de Rijnpalts, die Bentheim bezat.*

In deze slag 'op' Walstad bij Ootmarsum (in 1146)⁵ vocht de bisschop van Utrecht tegen de 'heer' van Bentheim, Otto von Rhienneck der

Jüngere. Het was een vroege Nederland-Duitsland, met een onverwacht goede afloop, want niet zoveel jaren na de slag ontstonden er goede betrekkingen tussen de Bentheimers, de bisschoppen van Utrecht en het Hollandse gravenhuis. Bisschop Boudewijn II van Utrecht was een broer van Otto van Bentheim (ca. 1140-1209), die als de eerste echte graaf van Bentheim wordt beschouwd. Een derde broer, Floris III, was in dezelfde tijd graaf van Holland. Alle drie sproten voort uit het huwelijk van graaf Dirk VI van Holland & Sophia von Rhienneck (van de Rijnpalts).

De naamgeving van de Hunenborg

De naam *Hun(n)e(n)borg* komen we voor het

eerst tegen op een Hottingerkaart van rond 1790. De eerste die erover schreef was de Oldenzaalse rector Jan Weeling, in de Overijsselse Almanak van 1837.⁶ Hij heeft de naam Hunenborg opgetekend uit de mond van boeren in de omgeving. Weeling gaat er voetstoots van uit dat de ruïne in het Voltherbroek altijd deze naam heeft gedragen. Het grootste deel van zijn artikel wijdt hij dan ook aan de geschiedenis van de Hunnen en aan de manier waarop een afsplitsing van dit volk in Twentse contreien terecht zou zijn gekomen. Als hij geweten had dat deze plek circa 1232 werd aangeduid als Walstad, had hij zich misschien wat ingehouden met zijn Hunnenfantasieën. Dat vroegere heersers in dit gebied, zoals de bisschop van Utrecht of de heer van Bentheim, mogelijk iets van doen hadden met deze borg in het *brook* (broekland) is geen moment in hem opgekomen. Wel dacht hij bij eerste aanblik van de ruïne dat het om een ‘militair fort’ ging; dat blijkt een correcte observatie. Er liggen ongeveer 550 jaar tussen de eerste vermeldingen van Walstad en de Hunenborg in de bronnen. Of boeren uit Volthe de oude naam Walstad ooit gebruikt hebben, is onbekend. Wel is duidelijk dat zij de oorspronkelijke functie van het bouwwerk niet meer kenden toen zij het gingen betitelen als de ‘Hunenborg’, want de bisschop van Utrecht vocht niet tegen de Hunnen en heeft ook nooit een hunebed gebouwd. De Volther boeren waren niet de enigen die een walburg uit de tiende of elfde eeuw aanzagen voor een bouwwerk uit de tijd van de Hunnen. De bewoners van de Veluwe deden hetzelfde met de Hunneschans.⁷ Volgens de jongste wetenschappelijke inzichten is deze ringwalburg bij het Uddelermeer gebouwd in de tiende eeuw, en wel door een graaf van Hamaland die de ijzerindustrie op de Veluwe wilde beschermen. Ook bij deze borg heeft de volksoverlevering zich meester gemaakt van de naamgeving. Een vroegere ‘officiële’ naam van deze schans is niet bekend. Van Rij, de vertaler van de *Narracio*, is tot nu toe de enige middeleeuwdeskundige die zonder voorbehoud durft te zeggen dat Walstad identiek is aan de Hunenborg. Andere kenners houden een slag om de arm. Zo neigt de Drentse heemkundige Anne Post naar het standpunt van Van Rij, maar hij zwakt zijn oordeel af met het woordje ‘vermoedelijk’.⁸

Op een van de Hottingerkaarten die tussen 1788 en 1792 werden gemaakt, zijn de oostelijke helften van de (ronde) hoge en de (langwerpige) lage Hunneborg getekend, met de oudst bekende naamsvermelding.

Het meest benieuwd zijn we naar de mening van de onderzoekers Diana Spiekhout, Harm Smeenge en Huub Scholte Lubbering die in 2016 het laatste grote veldonderzoek ter plekke uitvoerden.⁹ Zij beweren: *Het is aantrekkelijk om Walstad (Middelnederlands voor slagveld) te identificeren met de Hunenborg, zoals Van Rij heeft gedaan. Een geheel sluitend bewijs is dit echter niet, want een slagveld kan uiteraard evengoed betrekking hebben op een andere plek in de omgeving van Ootmarsum.*

Dus om veronderstelde taalkundige redenen wijzen de drie jongste Hunenborg-onderzoekers de stellingname van Van Rij af. Dick Schlüter lanceerde zes jaar geleden een eigen theorie en meent dat de oude naam van de Hunenborg *Steenhof* of *Steenborg* is.¹⁰ Wij scharen ons in het kamp van Van Rij, om taalkundige én geschiedkundige redenen.

Walstad in de woordenboeken

Een belangrijke rol in de bewijsvoering is weggelegd voor de betekenis en etymologie van het woord ‘walstad’. Daarvoor hebben we met name de grote woordenboeken uit het Nederlandse en Duitse taalgebied geraadpleegd: het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), het *Middelnederlandsch Woordenboek* (MNW) en het *Deutsches Wörterbuch* (Grimm).

De etymologie van het Nederlandse ‘walstad’ lijkt in eerste instantie niet bijster interessant. Dat zal wel een ‘plaats met (aarden) wallen’ zijn, immers? Zoals een ‘walburg’ een burg met wallen is. Tot mijn verbazing ontbreekt deze afleiding in het MNW, maar bij Grimm worden we op onze

wenken bediend: 'wallstatt' (met dubbel 'l') is een 'platz wo wälle errichtet sind'. Die betekenis is belangrijk in onze bewijsvoering. De Hoge Hunenborg heeft immers dubbele aarden wallen: een in het oog springend kenmerk van deze vesting. Bij Grimm stuiten we echter verrassend genoeg ook op een heel andere betekenis van 'walstatt' (met enkel 'l'): 'schlachtfeld, kampfplatz'. De etymologie van dit woord is nog verrassender: 'wal' gaat terug tot een Oudnoords woord 'valr' dat 'erschlagenen auf dem schlachtfeld' betekent. In het Nederlands: de 'gevallenen' of 'gesneuvelen'. In de Noordse mythologie bestond er een hele cultus rondom helden die gesneuveld waren op het slagveld. Zij worden na de slag door maagdelijke strijdgodinnen (de *Walküren*) uitverkoren en naar het Walhalla (de hemel voor de 'gevallenen') geleid.

In de Nederlandse literatuur is dit mythische woord niet erg doorgedrongen. Het MNW scoort voor 'walstad' in de betekenis van 'slagveld, kampplaats' vier vindplaatsen, waarvan de *Narracio* er één is.¹¹ Wel trof ik in het WNT bij het synoniem 'walplaats' - 'walplatz' is een 'nachbildung' van 'walstatt', meent Grimm - een

Op 29 april 1894 brachten J.B. (Bernard) van Heek, J.J. (Ko) van Deinse, B.J. (Ben) ter Kuile en G.J.P. (Jan) van Heek een bezoek aan de Hunenborg, en legden deze toen mogelijk voor het eerst vast op de gevoelige plaat, hier vanaf de oostkant. Links het water van de borggracht, rechts tussen het geboomte twee boerderijen, met rechts die van Zeisen-Jan. Deel van foto F06434, coll. Oudheidkamer Twente.

tweetal vindplaatsen bij Hooft, waarvan een uit de *Nederlandse Historiën: Op de Mookerheide ... leit een' vlak ..., beheint, ten zuide met de Maaz, ten noorde met geberghte. Dit werd tot waalplaats verkooren van Avila, als meest beducht voor 's Graaven ruitery,*

Het totaalbeeld verandert daardoor niet: 'walstad' in de betekenis van 'slagveld' is in de vaderlandse literatuur een zeldzaam woord, in tegenstelling tot de Duitse. Bij Grimm vind je tientallen citaten uit de periode 1100-1800 die de populariteit van dit woord met zijn de Noords-mythologische achtergrond bewijzen. Een halve eeuw later gebruikt Wagner het nog in zijn *Ring des Nibelungen*. In de opera *Die Walküre* komt 'walstatt' driemaal voor. Zo zegt Brünnhilde: "Leb' wohl, Siegmund, seligster Held! Auf der Walstatt seh' ich dich wieder!"¹³

Twee opties

Tijd voor een tussenbalans. Hebben de bewoners van het Oversticht (en het Sticht) de Hunenborg vroeger Walstad genoemd vanwege de wallen van de walburg, of hebben de Bentheimers een (ander?) terrein bij Ootmarsum Walstatt genoemd omdat daar enige helden van hen zijn 'gevalen'?¹⁴ Beide opties zijn plausibel. Alleen aanvullend bewijs kan de balans doen doorslaan. Daarvoor gaan we terug naar de grondtekst. Hoe formuleert de Anonymus van de *Narracio* die ene zin over de Slag bij Walstad? Vinden we daarin nuances die als argument kunnen dienen voor een van beide opties?

Wat opvalt is dat de schrijver meldt dat de slag

plaatsvond *in locu qui walstad dicitur*. Bij Ootmarsum lag dus een ‘locus’, een plaats, die Walstad werd genoemd. Daarmee doelt de schrijver m.i. op een nederzetting-met-wallen die lang genoeg bestaan heeft om een eigen (topografische) naam te krijgen. Nu, dat kan heel goed kloppen, want de ringwalburg in het Voltherbroek is ruim honderd jaar in gebruik geweest, schatten Spiekhout c.s. En ruim tachtig jaar na de Slag bij Walstad wisten informanten van de anonieme schrijver zich die naam nog te herinneren. Een andere middeleeuwse kroniek, de *Annales Egmundenses* (1203), bevat een vergelijkbare Latijnse formulering: *ad locum qui decitur Sipe*. Dat betekent ‘naar de plaats die Zijpe heet’. Ook deze frase eindigt met een aardrijkskundige naam: een zijpe is een afwateringskanaal.¹⁵ Slagvelden daarentegen dragen geen eigen naam. Zij ontleen hun identiteit aan een bestaande aardrijkskundige naam (Slag bij Nieuwpoort, Slag op de Mookerheide e.d.). Daarnaast suggereert het tijdsverloop in deze ene zin dat Walstad er al lag toen de slag begon, terwijl je, etymologisch gezien, pas van een *Walstatt* kunt spreken aan het eind van een slag, wanneer het veld bedekt is met lijken, aldus Grimm.

Datering en locatie

De Slag bij Walstad vond plaats op 24 september. Dat weten we zo precies, omdat volgens het memorieboek van de Plechelmus in Oldenzaal jaarlijks op 24 september een mis werd gezongen ter ere van de Meesteresse (Maria) “uit dankbaarheid voor de overwinning die door haar hulp op

de vijanden van het land behaald werd”. Dankzij de speurzin van pastoor Geerdink weten we dat het hier gaat om een overwinning behaald in de buurt van de Hunenborg, want de mis werd gefundeerd uit een kwart van de tienden van Repink en Stege, boeren uit Klein-Agelo en Rossum, op korte afstand van de Hunenborg. Volgens Geerdink gaat het hierbij om een van de oudste fundaties uit het memorieboek.¹⁶

Lage?

In theorie zou de walburg Walstad ook op een andere locatie bij Ootmarsum kunnen liggen, anders dan op de plek van de Hunenborg. Er is maar één versterkte plaats die daarvoor in aanmerking komt: Lage, acht kilometer ten noorden van Ootmarsum. Onder de kasteelruïne zou een oude walburg verborgen kunnen liggen. Volgens Duitse bronnen wordt Lage voor het eerste genoemd in een oorkonde van 1183. Spiekhout (2020) beschouwt een oorkonde uit 1270 als de oudste bron. Daarin benoemt electbisschop Jan van Nassau Herman van Saterslo tot burggraaf van Lage. Vanuit deze voorpost moest de Saasveldse ridder de oostelijke grens van het Oversticht bewaken. Voordat de bisschop het kasteel aan Herman aanbood, heeft hij het mogelijk eerst verbouwd. In latere eeuwen volgden meerdere renovaties na meerdere verwoestingen. Helaas is de ruïne van Lage nooit archeologisch onderzocht, zodat we in het duister tasten omtrent vroegere funderingen. Voor deze casus is dat evenwel niet fataal: de chronologie geeft uitsluitsel over de naamgeving.

De naam Lage blijkt ongeveer even oud te zijn als de naam Walstad, zodat we wel kunnen uitsluiten dat onder de burcht Lage ooit een walburg lag met een andere naam.

Tot slot

Ik meen nu voldoende argumenten te hebben aangevoerd voor optie 1: Walstad = Hunenborg. Voor optie 2 (walstad = slagveld, lijkenveld na afloop van de slag) bestaat eigenlijk maar één argument: er zijn in die slag inderdaad strijders gesneuveld. Toch wil ik een derde mogelijkheid niet verhehlen, namelijk dat optie 1 en 2 beide tegelijk waar zijn. Als er namelijk gevochten is 'op' Walstad zoals in de *Narracio* staat, dan lagen de lijken van de helden daarna op het terrein van

de walburg zelf.¹⁷ Vooral voor Otto, de heer van Bentheim die het onderspit dolf, was deze walburg daarmee veranderd in een lijkenveld. In dit verband verwijs ik naar een notitie van Geerdink over de Hunenborg.¹⁸ Toen de voorburg (de Lage Hunenborg) in de 19e eeuw gecultiveerd werd, ontdekte men daar vele verbrande lijken. Het was een dodenakker, merkt hij op. Zouden de Twentse ministerialen van de bisschop daar hun doden verbrand hebben?

Het Walstad-scenario is voor de eigenaar van de Hunenborg, de Oudheidkamer Twente, een droomscenario. Op deze historische plek in het Voltherbroek is op z'n minst één keer flink gevochten, in het jaar 1146. Otto van Rheineck der Jüngere, de toenmalige 'heer' van Bentheim, probeerde zich daarbij meester te maken van de graafschap Twente,¹⁹ maar Twentse dienstmannen van de bisschop hebben dat verhinderd.²⁰ Hadden ze dat niet gedaan, dan waren nog meer Twentse boeren horig geworden aan Bentheim en had Twente nu misschien in Duitsland gelegen.

Hieronder: In scène gezet of niet, het graven naar de geschiedenis van de Hunenborg gaat onverminderd door. Niet alleen in 1916, zoals hier vastgelegd door J.J. van Deinse, maar ook in 2024 is het laatste woord er nog niet over gezegd.

Deel van foto F01988, coll. Oudheidkamer Twente.

Noten

1 In dit artikel gebruik ik de termen *borg*, *burg* en *burcht* als synoniemen, ook in samenstellingen.

2 Spiekhout, D. (2020). *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht. De ontwikkeling van bisschoppelijke burchten, adellijke huizen en versterkingen in relatie tot het landschap en de samenleving in Noordoost-Nederland tussen 1050 en 1450*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, pag. 214.

3 Rij, H. van (1989). *Een verhaal over Groningen, Drente, Coevorden en allerlei andere zaken onder verschillende Utrechtse bisschoppen. Origineel en vertaling van het anonieme mnl. handschrift dat bekend staat als 'de Narracio'*. Hilversum: Verloren.

4 Met 'in zijn tijd' wordt de tijd bedoeld van bisschop Hartbert, die regeerde van 1139 tot 1150. Van Rij (pag. 5) situeert de slag bij de Walstad in het jaar 1146. Zie ook noot 5.

5 Het jaartal ontleen we aan Oppermann, die in de *Chronica Regia Coloniensis* het jaartal 1146 aantrof als startpunt van de 'Fehde' tussen Utrecht en Bentheim. Deze *Chronica* geldt als zeer betrouwbaar. Zie: Oppermann, O. (1908). *Untersuchungen zur Geschichte von Stadt und Stift Utrecht, vornehmlich im 12. und 13. Jahrhundert*. Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst (jaargang 27, pag. 211).

6 Weeling, J. (1837). *De Hunenborg in Volthe*. In: Overijsselsche Almanak van Oudheid en Letteren 2, pag. 1-50.

7 Heidinga, H.A. (1986). *The Hunneschans at Uddel reconsidered. Some ideas about the function of a medieval ringfort in the Central Netherlands*. Chateau Gaillard 13, pag. 53-62.

8 Zie het ingevoegde commentaar van Post bij een digitale versie van de vertaling van de *Narracio* door Hans van Rij, te vinden op: dorpshistorie.nl. Klik in het vak *Narracio* op de homepage.

9 Spiekhout, D. (2020), pag. 258.

10 Schlüter presenteerde in 't Inschrien drie artikelen waarin hij op originele wijze brainstormt over de lacunes in onze kennis van de Hunenborg:

2017/3: *Bisschoppelijke burcht met stenen bouwsel en borgmannen. De Steenhof is de oude naam van Hunenborg in Volthe*.

2018/1: *Relatie tussen bouwhistorie Plechelmus en Hunenborg*.

2018/2: *Metaaldetector Hunenborg zoekt sleutel tot de historie*.

11 Tot mijn nog grotere verbazing ontbreekt in het WNT het woord 'walburg'. Terwijl alle borgen die in de 9e t/m de 11e eeuw gebouwd werden walburgen waren.

12 Keiharde uitspraken over de frequentie van woorden zijn echter op basis van het WNT en Grimm niet mogelijk, omdat zij zich richten op de betekenis van woorden. Uit de woordenboeken kun je hooguit een tendens aflezen, bijvoorbeeld op basis van het aantal voorbeelden dat gegeven wordt.

13 Wagner op zijn beurt inspireerde Richard Strauss, die een van de delen van zijn symfonisch gedicht *Ein Heldenleben* als titel gaf: *Des Helden Walstatt*.

14 Volgens geschiedschrijver Beke sneuvelde aan Bentheimse zijde de graaf van Biel. Een pdf van de middelnederlandse vertaling van Beke is integraal te vinden op een website van de KNAW: *Chronographia Johannis de Beke*, pag. 75.

15 Zie de voetnoot bij Ben Dijkhuis, *Een 13de eeuws versterkt huis in Schoorl* (2016) op de website *dwangburchten.nl*. Met dank aan Goaitsen van der Vliet.

16 Geerdink, E. (1895). *Eenige bijdragen tot de geschiedenis van het archidiaconaat en aartspreesterschap Twenthe en Calendarium St. Plechelmi te Oldenzaal*. Vianen: Snelpersdruk De Vijfheerenlanden. Heruitgave in 1978 door Uitgeverij Smit te Hengelo, pag. 485-487.

17 Beke schrijft dat deze slag in het open veld plaatsvond. Maar hoe weet hij honderd jaar na de *Narracio* dit detail?

18 Aangezien Geerdink de locatie van de Hunenborg zelf bezocht heeft, lijkt mij zijn notitie betrouwbaar. Zie Geerdink (1876/1978), pag. 485.

19 Veddelier, P. (1970). *Die territoriale Entwicklung der Grafschaft Bentheim bis zum Ende des Mittelalters*. In: Studien und Vorarbeiten zum Historischen Atlas Niedersachsens, Heft 25.

Göttingen: Van den Hoeck & Ruprecht, pag. 14.

20 Volgens Beke heeft een groep wapenknechten te paard onder leiding van Hughe Botter, 'die alresterkeste Duutsche' [= Nederlander, WB], een groot aandeel gehad in deze overwinning. Zij waren door de bisschop speciaal voor deze strijd ingehuurd. Zie noot 14.

Een oude grenspaal is weer thuis

Gerhard Post, Martin Blokhuis en Harry van der Sleen

Op initiatief van het platform Markestenen en markegrenzen in Twente van de Vereniging Oudheidkamer Twente is een oude grenspaal herplaatst. Vanuit het platform waren Martin Blokhuis, Gerhard Post en Harry van der Sleen hierbij betrokken. De grenspaal lag bij Museum Palthe Huis in Oldenzaal en is herplaatst bij Kulturhus De Mare in Noord Deurningen. Over het hoe en wat gaat dit artikel.

De betreffende grenspaal heette in 1779 nummer 7. Hij was één van de elf palen die zo'n 250 jaar geleden op de grens van Overijssel en Bentheim werden gezet om de grensgeschillen rond de Rammelbeek bij Noord Deurningen te beslechten. In dit gebied waren eeuwenlang grensgeschillen, hoewel het voor alle betrokkenen duidelijk was dat de Rammelbeek de grens vormde. Maar helaas werkte de beek niet erg mee en verplaatste de bedding zich in de loop der jaren. Als er dan ook nog beeklopen verlegd worden, is een conflict gauw geboren.

In principe was het conflict in de jaren 1770 een conflict tussen de buren van de marken Noord Deurningen en Frensdorf, maar omdat dit meteen de grens tussen de provincie Overijssel en het graafschap Bentheim was, werd er een officieel grensverdrag opgesteld.

In 1824, precies 200 jaar geleden, wordt naar dit grensverdrag verwezen in het grenstractaat van Meppen. Dit grenstractaat tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het koninkrijk Hannover vormt ook nu nog een basis van het grensverdrag tussen Nederland en Duitsland. De elf grenspalen die in 1774 en 1778 tussen Noord Deurningen en Frensdorf werden geplaatst, worden hierin genoemd. Ze kregen een nieuw nummer, dat in de palen werd gebeiteld. Het oude nummer 1 werd 49, nummer 11 werd 33. Onze paal nummer 7 kreeg als nieuw nummer 37.

In 1824 stonden er dus zeventien grenspalen op dit stuk grens (33-49), zes meer dan de elf uit 1779. Volgt u het nog? Dan kunnen we door naar het volgende level.

In onze tijd staan tussen de hoofdpalen van 1824 nog diverse andere palen met nummers als 33 I en 33 II. Om de verwarring te verhogen staan ook de hoofdpalen niet allemaal meer op dezelfde plek. De aanleg van het Almelo-Nordhornkanaal heeft het er allemaal ook niet eenvoudiger op gemaakt. Dankzij eerdere onderzoekers weten

we nu wel waar de elf palen hebben gestaan en welke nummers ze in 1824 hebben gekregen. Hier staat dit samengevat:

1779:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1824:	49	48	47	46	45	44	37	36	35	34	33
2024:	49	48	-	-	47	-	(37)	(36)	35	34	33

De oude palen 1-5 stonden aan de noordkant van de (moderne) weg van Noord Deurningen naar Nordhorn terwijl nummer 6 zo'n 80 meter naar de andere kant stond. Nu staan op de oude locaties van 44 (6), 46 (4) en 47 (3) geen grenspalen meer. De nieuwe nummers 47, 48 en 49 worden nu gemarkeerd door palen aan beide kanten van de Rammelbeek. Aan de Duitse kant zijn dit er drie van de elf uit 1779: nummer 49 is (nog steeds) de oude nummer 1, nummer 47 (nu) was in 1824 nummer 45 en is (nog steeds) oud nummer 5, maar nummer 48 heeft als oud nummer 3. Deze is kennelijk verplaatst van de oude locatie 47 naar de locatie van 48. Wandel

Combinatie van een moderne kaart met die uit 1832. De rode lijn is de grens van nu. Na grenspaal 35 tot grenspaal 39 werd de grens rechtgetrokken. In zwart de locaties van de oude nummers 7-11.

maar eens langs de Rammelbeek onder de boog door om deze historische grenspalen te zien!

In 1960 is de grens tussen de nummers 35 en 39 aangepast. Het oude nummer 36 (8) werd verplaatst naar de nieuwe grens. In de jaren '80 werden 34 (10), 35 (9) en 36 (8) nog op de grens aangetroffen. In de jaren daarna zijn ze weggehaald. Alleen van nummer 34 (10) weten we waar hij gebleven is: hij staat bij de boerderij aan de Duitse kant. De nummers 35 en 36 zijn dus zoek. Hoewel deze palen op topografische kaarten ingetekend staan, zijn er geen vervangende palen geplaatst. Op de locatie van 34 (10) staat wel een vervanger.

Nummer 33 (11) zit nog steeds in de oever van de beek, bijna helemaal onder het maaiveld. Wat nog boven het maaiveld uitstak, is er letterlijk afgemaaid, een zware vermindering van dit cultuurhistorisch erfgoed.

Paal 37 (7) is kennelijk niet verplaatst naar de nieuwe locatie. Daar staat nu, net als op de locatie van 34 (10), één van de hulppalen die bij de aanleg van het Almelo-Nordhornkanaal werden geplaatst. Hij zit grotendeels in de grond, maar de P van Pruisen is nog net zichtbaar.

Waarom werd onze paal 37 (7) niet verplaatst? Uit bronnen blijkt dat hij in 1960 niet meer overeind stond, maar 'ergens' lag, eerst met de Benthemse zijde naar boven, en later met de Overijsselse. Mogelijk is hij hierdoor gemist bij het herplaatsen en is een andere paal gebruikt. In 1971 is onze paal als cultureel erfgoed toegevoegd aan de collectie van Museum Het Palthe Huis in Oldenzaal. Daar stond hij naast, totdat het museum in 2017 werd vernieuwd. De paal stond daarbij in de weg en werd in het lapidarium achter het koetshuis gelegd.

In overleg met Het Palthe Huis is de paal op 20 maart 2024 verhuisd naar Kulturhus De Mare in Noord Deurningen. Daar is hij op 12 april 2024 onder grote belangstelling onthuld. Dit was het resultaat van een soepel lopende samenwerking tussen de Oudheidkamer Twente, de Stichting Heemkunde Denekamp en De Mare, ondersteund door de gemeenten Dinkelland en Oldenzaal. De paal staat dan wel niet op de oorspronkelijke plek, maar is wel weer (bijna) thuis.

Onze dank gaat uit naar Wilbert Kallenberg en Henk Koop voor het delen van hun kennis over grenspaal 37 (7) en de grensconflicten. In de nog te verschijnen uitgave van het markeboek van Noord Deurningen wordt een uitgebreid onderzoek door Henk Koop naar alle grensconflicten opgenomen.

Een andere nuttige bron is het grenspalenarchief van Eef Berns op de website www.grenspalen.nl met foto's van Co Bieze uit de jaren '80.

Een mooie bron is ook het (lastig te verkrijgen) artikel van O. Koolmann in Jahrbuch Bentheim 1960: *Grenzsteine und ihre Schicksale*.

De kaarten uit 1832 zijn, eventueel gemixt met andere, te zien op maps.hisgis.nl/horigheid.

De oude grenspaal 7 bij Kulturhus De Mare. Het latere nummer 37 staat bovenaan de zijkant links.

Wat grenzen ons vertellen, over raat- en stripakkers

Hein van Gils

Bij het Twentse Haarle grenzen de overblijfselen van een prehistorische raatakker en een middeleeuwse stripakker aan elkaar. Dit zeldzame verschijnsel werd zichtbaar door een fijschalige hoogtekaart (AHN) over de kadasterkaart van 1832 te leggen. In de aangrenzende marken Vasse, Mander en Nutter waren ook wel raatakkerfragmenten te zien, maar die grensden juist niet aan een stripakker. Met deze gegevens konden we ons de volgende vragen stellen:

1. Waarom kozen boeren in Haarle duizenden jaren lang dezelfde locatie voor hun akkers?
2. Waarom werd daar niet de hele oorspronkelijke raatakker opnieuw ontgonnen en verkaveld als stripakker?
3. Waarom grenzen raatakkerfragmenten in Twente en elders vaak niet aan stripakkers?

Om antwoorden op deze vragen te vinden, worden eerst de karakteristieke verkavelingen van raat- en stripakker beschreven en in beeld gebracht. Daarna wordt gekeken of er misschien een verband is tussen markegrenzen en de zichtbare grafheuvellijnen. Vervolgens worden per marke of buurschap de locaties van raat- en stripakkers met elkaar vergeleken. Tenslotte worden ook nog het historische verloop van de bevolkingsdichtheid en het afplagen van de heide erbij betrokken.

Stripakkers versus raatakkers

Stripakkers en raatakkers zijn twee wijdverbreide en lang gebruikte wijzen van verkaveling van landbouwgrond. Het voornaamste verschil zit hem in de afmetingen van de kavels en berust op het gebruik van trekdieren met keerploegen versus haakploegen. Bij stripakkers zijn de kavels zo'n 200 bij 25 meter, bij raatakkers 30 bij 50. Per locatie kunnen beide akkersystemen honderden hectaren groot zijn.

Stripkavels zijn onderling niet gescheiden door greppels, wallen, heggen of prikkeldraad. De hele stripakker is wel beschermd tegen vee- en wildschade door aardwallen, steenwallen, sloten, permanente houten hekken en/of heggen.

Raatkavels werden individueel omgeven door aarden wallekes.

Een ander verschil is de ligging van de bijbehorende boerenerven. Die bevinden zich bij een stripakker altijd aan de rand van het geheel, bij een raatakker niet. Ieder boerenerv dat grenst aan de stripakker heeft het erfelijke gebruiksrecht van een aantal kavels. Het ontbreken van kavelscheiding en bewoning op de stripakker dient de gezamenlijk beweiding in de winter en in de braakjaren. Stripakkers zijn pure graanakkers waar rogge, gerst, spelt en/of tarwe worden verbouwd. Raatakkers hadden een meer gevarieerd gewas- en beweidingsspatroon.

In onze omgeving stammen de stripakkers uit de

middeleeuwen en de raatakkers uit de ijzertijd.

In Twente, Drenthe en aangrenzend Duitsland staan de stripakkers bekend als *essen* dan wel *Langstreifenfluren*, internationaal als *open fields*, *common fields* en *strip-field systems*. Raatakkers worden in de wetenschappelijke literatuur *celtic fields* genoemd.

De stripverkaveling in Twente is goed te zien op de website maps.hisgis.nl/horigheid met behulp van de schaduw-reliëfkaart (AHN) en de kadasterkaart (OSM 1832). In twee eerdere artikelen in 't Inschrien (2021.1 en 2) zijn enkele stripakkers in detail weergegeven en geanalyseerd.¹⁺²

Stripakkers zijn na het midden van de twintigste eeuw in Nederland en omliggende landen in onbruik geraakt. Elders zijn ze nog grootschalig in gebruik, zoals in de Apennijnen, de Alpen, de Balkan, Syrië, Iran, Pakistan, China, Spanje, Portugal en Marokko. Die 'levende' stripakkers zijn te bekijken op Google Earth.

Binnen het Europese verspreidingsgebied van de stripakker zijn overblijfselen van de veel oudere raatakkers bekend uit Groot-Brittannië, Dene-marken, Polen, Duitsland, Tsjechië en Noord-Frankrijk. Ook die zijn zichtbaar op publieke schaduw-reliëfkaarten.

Grafheuvellijnen als stokoude markegrens

Op de markegronden van Mander, Vasse, Haarle en Nutter (fig. 4a+b) liggen grafheuvels hoger dan de strip- en raatakkers, deels in noord-zuid-

rijen (fig. 2). Die rijen volgen contouren van de helling. Ongetwijfeld werden deze grafheuvels daarmee bewust in het gezichtsveld geplaatst, door en voor de prehistorische boeren.¹

In de toenmalige heide bleven ze ook zichtbaar vanaf de raatakkers.

De noord-zuid-grafheuvelrijen vallen samen of lopen parallel aan de vier oostelijke markegrenzen. In Mander en Vasse markeerden oost-west-rijen de zuidgrens. Bronstijdgrafheuvels dienden kennelijk tot aan de markedeling na 1800 als grensbaken. Hieruit is af te leiden dat de territoria van prehistorische, middeleeuwse en vroegmoderne boerengemeenschappen vergelijkbaar

waren, en daarmee zinvol voor onze analyse.

Vanaf de vroege middeleeuwen staan die territoria bekend als marken.³

In de Mander marke liggen twee raatakkerfragmenten op een afstand van ongeveer een kilometer van elkaar (tabel en fig. 2). Dat geeft een idee van de oppervlakte van de hele prehistorische raatakker, namelijk ruim meer dan 100 ha. Dat is een reële orde van grootte gezien de oppervlakte van andere zichtbare raatakkers op de west- en oostflank van de Veluwe en een complex van raatakkerfragmenten over de grens bij Enschede (Heek en Ochtrup).

Dalen, beken en buurschappen

De Ootmarsumse stuwwalhelling van circa 25 tot 85 m NAP is rijk aan bron- en kwelgebieden, met name op zijn glooiende westflank tussen 45 en 65 m NAP (1-8°, fig. 4a+b). De bronnen en kwellen voeden de kleine beken in de erosiedalen die dateren uit de ijstijden (tabel en fig. 4a/b). Alle raatakkers en stripakkers⁴ grenzen aan erosiedalen met beken (tabel). Onderaan de helling beneden 25 m NAP lagen de vlakke, drassige markegronden. Die bestonden uit heide, broeklanden, venen en maten, zonder erosie-

Tabel. Landschappelijke kenmerken (eerste kolom) van de raatakkerfragmenten (R.) en stripakkers (S.) binnen marke en buurschap in 1832 (tenzij anders aangegeven). Gebruikte tekens: ↔ onderlinge afstand, | grenzend aan, [?] invulling tussenliggend gebied, + ja. Toelichting: A. Tweede fragment aan de oostelijke marke- en rijksgrens, B. Recent bouwland (zie tekst), C. Bovenloop Onzoel, middenloop naamloos en benedenloop Baasdammerbeek, D. Van bovenloop tot benedenloop: Bovenbeek, Oude beek, Hazelbeek, Onderbeek, Vasserbeek en Heinemans Beek.

	HAARLE	VASSE, BEEKZIJDE	MANDER	NUTTER
R. grootte	2-5 ha	5-15 ha	20 en 1-2 ha *A	1-2 ha
R. ↔ markegrens	0 m	0 m	0 m	< 100 m
R. hoogte (NAP)	33-36 m	34-40 m	33-39 m	55 m
R. beek	Roezebeek	Roezebeek	Eendenbeek	Roezebeek
R. erosiedal	+	+	+	+
R. heide	+(deels)	+(deels)	+	+
R. gras	–	–	–	–
R. gewas *B	+	+	+	+
R. ↔ S.	0 m	500 m	300 m	300 m
R. [?] S. (1920)	–	heide, gras, gewas	heide	heide, gewas
R. [?] S. (2017)	–	heide, gras, gewas	gewas, bos	gras, gewas
S. hoogte (NAP)	33-36 m	33-46 m	38-42 m	60-70 m
S. beek	Onzoel, naamloos *C	Hazelbeek *D	Mosbeek	Roezebeek, Hazelbeek
S. erosiedal	+	+	+	+
S. heide (deels)	+	+	+	+
S. gras	+	+	+	+

dalen, buurschappen, stripakkers en oude erven. De buurschappen op de helling, Mander (*Manheri*) en Vasse, werden al genoemd in het vroegmiddeleeuwse onroerend-goedregister van het Karolingische klooster te Werden a/d Ruhr. Nutter (*Nutheri*) en Haarle waren van vergelijkbare ouderdom, gelet op de plaatsnamen.

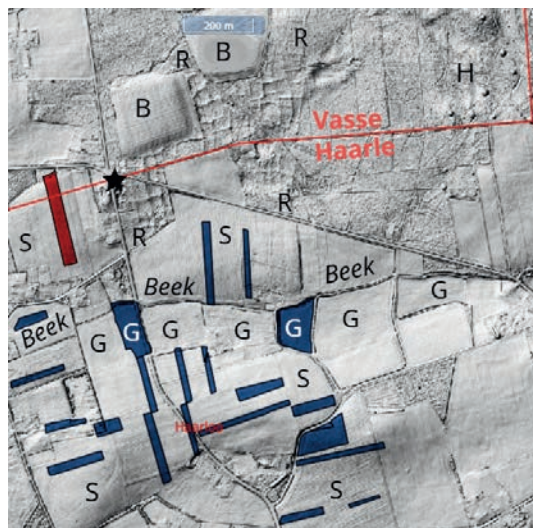
Bevolking en grondoppervlak

De Twentse bevolkingsdichtheid in het jaar 200 was circa 5 personen per km². Na de daaropvolgende bevolkingsdip (50%), werd een vergelijkbare dichtheid bereikt aan het eind van de Karolingische periode in het jaar 1000 (circa 6 personen per km²).⁵ Bij deze vergelijkbare dichtheden zullen de 6 tot 10 jaar braakliggende ijzertijd-raatakkers twee tot drie keer zo groot geweest zijn dan de middeleeuwse stripakkers met elk derde jaar braak.⁶ Op de kadastrale kaart zien we dat de stripakkers samen 400-500 ha innemen. De heide op de helling besloeg toen meer dan 1000 ha. De lage oppervlakteverhouding (1:2 tot 1:3) van akkers met plaggende en plgbare heide⁷ impliceert dat hier praktisch de hele droge heide vroeg of laat werd afgeplagd.

Raatakkers gaan en stripakkers komen

Raatakkers in het zandlandschap (Veluwe,⁷ Nedersaksen, Breckland, GB) werden verlaten in de vroege middeleeuwen (rond 600). Andere werden waarschijnlijk al eerder opgegeven tijdens de hiervoor genoemde bevolkingsdip. Na het jaar 400 hebben Saksische immigranten wellicht hun woonstalhuizen met aangrenzende huiskampen⁸⁺⁹ op de verlaten raatakkers gebouwd. Deze huiskampen kunnen bewerkt zijn met de keerploeg. Die was toen immers al in gebruik in het oorsprongsgebied van de immigranten, maar ook in Twente en op de Veluwe.³ De keerploeg was een voorwaarde voor stripverkaveling. Verder lijkt de beschrijving van een akker met *blockartige* kavels uit de zesde tot zevende eeuw te wijzen op een kavelomvang en -vorm van huiskampen en op ploegen met de keerploeg.⁸

Na de ondergang van de raatakker werden stripverkavelingen toegepast gedurende de Karolingische tijd in zandlandschappen vergelijkbaar met Twente, zoals in Twello¹⁰ (IJsseldal, Veluwe) en Gittrup⁸ (Emsdal, Sand-Münsterland).

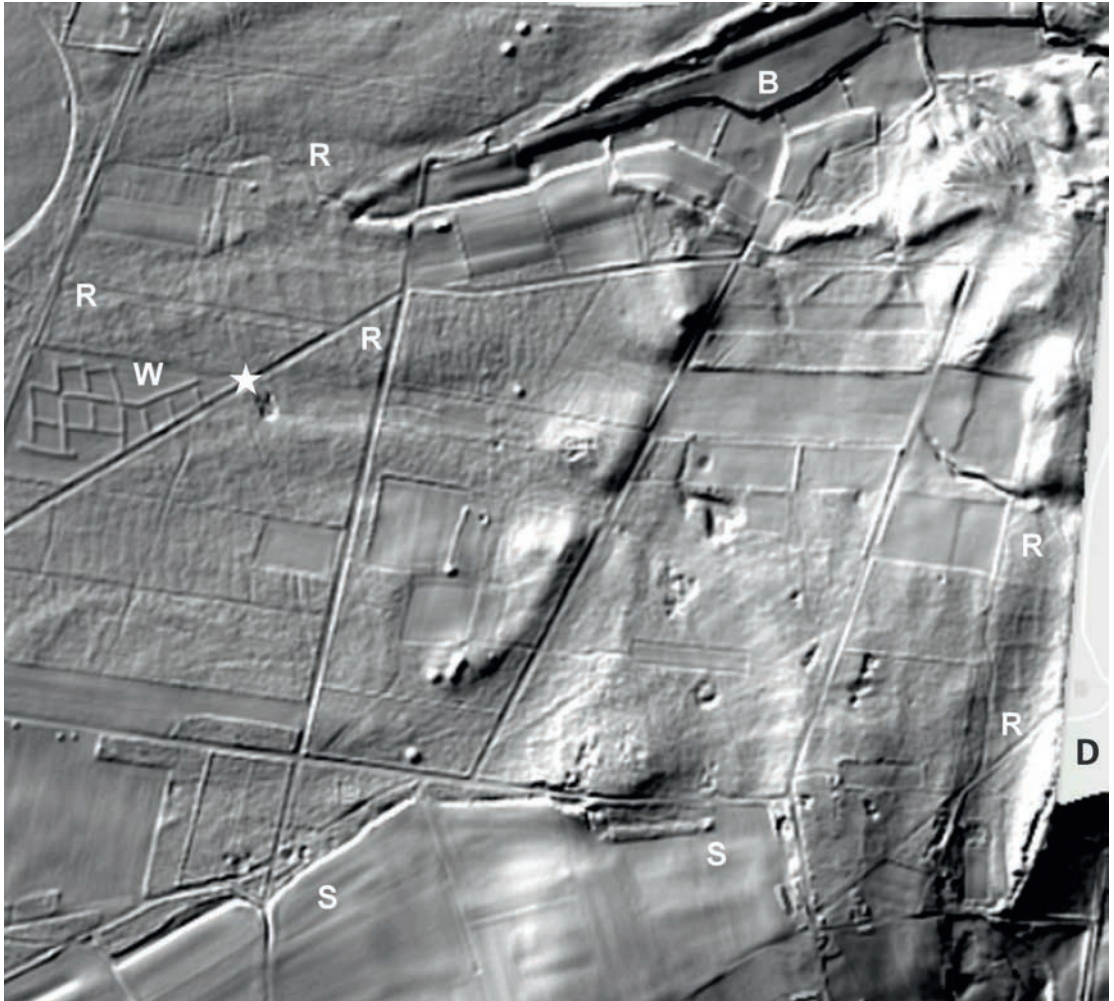

Figuur 1. Haarlse en Vasser raatakkerfragmenten (R), zichtbaar gemaakt door een schaduw-reliëfbeeld. Blauw en rood zijn de Haarlse stripkavels (S) van resp. erve Hake en Luttkhuis. G is grasland langs de beek, B een bouwkamp, opgehoogd met plaggen, en H grafheuvels. Stercoördinaten: 253.377 en 492.737 m.

In noordelijk Rijnland werd het voorkomen van stripakkers nog vroeger gedateerd, namelijk in de Merovingische periode (500-700).¹¹ Gezien het voorafgaande werd het aannemelijk dat de Karolingische stripakker een opvolger van de raatakker was, al dan niet via een Saksische tussenfase met een huiskampverkaveling.⁶ De zichtbare raatakkerfragmenten bedekken samen zo'n 40 ha (tabel), met extrapolatie onder aangrenzend bouwland erbij ongeveer 50 ha. Geredeneerd vanuit de stripakkeroppervlakte en de genoemde bevolkingsdichtheden schatten we dat meer dan 1000 ha ofwel meer dan 99% van de raatrakkers uit de ijzertijd onzichtbaar is. Ongetwijfeld grotendeels door het afplaggen van de kavelwallekes in de heide, maar ook deels begraven onder plaggendecken.

Haarle tegenover Vasse, Mander en Nutter

Alleen het Haarlse raatakkerfragment grenst direct aan de stripakker (fig. 1). In de andere marken liggen de raatakkerfragmenten en de stripakkers enkele honderden meters uit elkaar (tabel). Alle raatakkerfragmenten lagen in de heide aan een onbewoonde kant van de stripakker.

Figuur 2. Mander raatakkerfragmenten (R) en de Mander Es met stripakkersporen (S). Gereconstrueerde raatakkerwallen (W). Erosiedal met Eendenbeek (B). Noord-zuidrij van vier grafheuvels parallel aan de oostelijke marke- en latere staatsgrens (D is Duitsland). Stercoördinaten 253.585 en 497.361 m.

In Haarle, Vasse en Mander lagen ook nog kavels met ander grondgebruik in de heide tussen de beide akkertypen (tabel). De kavelgrenzen laten zien dat raatakkers in de heide werden uitgewist. Het Haarlse raatakkerfragment ligt op dezelfde hoogte NAP als de aangrenzende stripakker. In Mander en Vasse/Beekzijde ligt het raatakkerfragment binnen het hoogtebereik van de stripakkers. In Nutter ligt het beneden de stripakker, maar hoger op de helling dan de andere fragmenten (tabel).

Hieruit concluderen we dat de ijzertijdse en middeleeuwse boeren binnen hun marken op gelijke hoogte akkerden. Op de schaal van de hele helling zochten de middeleeuwen het ook hogerop. Verder zagen we dat de raatakkerfragmenten op of dicht bij de markegrens liggen (tabel). Dat betekende een lange weg voor het transport van heideplaggen naar stal en stripakker. Daarmee waren in deze uithoeken bij de markegrenzen de kansen op het onderploegen of afplaggen van raatakkerwallekes het kleinst.

Het Haarlse raatakkerfragment wordt deels begrensd door de Haarlse stripakker (tabel) en door een 20ste-eeuws stuk bouwland zonder plaggendeek. Beide grenzen doorbreken het raatakkerpatroon. De stripakker en het stuk bouwland werden dus bovenop een raatakker aangelegd.

Vasse, Mander en Nutter

In de Vasser heide werd een aantal bouwkampkavels (*eenmansessen*)⁴ ontgonnen en met een plaggendek opgehoogd (fig. 1).¹ Ook hier tonen de rechte grenslijnen dat tenminste twee bouwkampen binnen de raatakker werden ontgonnen. De grenzen van de raatakkerfragmenten met de heide blijken daarentegen onscherp.

Ook een Mander raatakkerfragment wordt begrensd door een moderne kavel (tabel, fig. 2). Hierin zijn na 2019 aarden raatakkerwallekes nagebootst.

Het Nutter raatakkerfragment was in 1832 deel van de onverkavelde heide. Voor 1920 werd hier een kleine boskavel aangelegd die ook nu nog bebost is. De heide eromheen werd na 1900 ontgonnen en geploegd, waardoor de omliggende raatakkersporen werden uitgewist.

De stripakkers grenzen aan graslanden (1832), maar de veel oudere raatakkerfragmenten niet (tabel). Zowel de raat- als stripakkerboeren hielden rundvee, zoals ondermeer blijkt uit hun woonstalhuizen en ploegtechnieken. Beide zullen om reden van efficiëntie hun akkers tot aan de

voor grasland bruikbare gronden hebben aangelegd. De latere, middeleeuwse boeren hebben deze voor landbouw geschikte gebieden ook gebruikt voor hun akkers en daarmee de walsporen van de raatakker uitgewist.

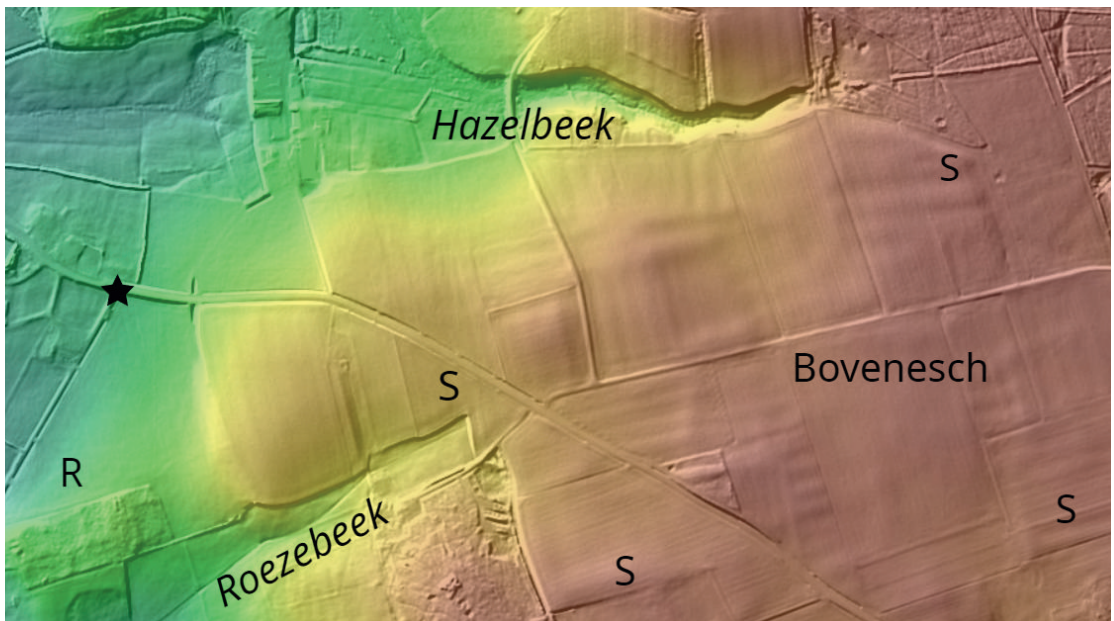
Conclusies

1. De ijzertijdse én de middeleeuwse boeren kozen voor hun akkers locaties langs erosiedalen met beken. Voor de middeleeuwse boeren was de nabijheid van voldoende geschikte gronden voor grasland een andere voorwaarde. Waar ook daaraan was voldaan, werd de stripakker op de raatakker aangelegd. Dat was het geval bij de noordelijke Haarlse stripakker.

2. De raatakkerfragmenten in Haarle en Vasse werden niet door een stripakker vervangen. Hier was in de nabijheid te weinig graslandpotentieel voor de uitbreiding van de Haarlse stripakker of een nieuwe buurschap met een stripakker in de Vasser marke. Daarbij kunnen we vaststellen dat de grote raatakkers op de Veluwe niet ter plekke door stripakkers werden gevolgd door gebrek aan geschikte weidegronden in de marken.

3. De heide tussen de stripakkers en de raatakkerfragmenten moet door de eeuwen heen herhaaldelijk zijn afgeplagd. Vooral bij de markengrenzen aan de onbewoonde kant van de

Figuur 3. Nutter raatakkerfragment (R) langs erosiedal met Roezebeek. Bovenesch met stripakkersporen (S) langs erosiedal met Hazelbeek. Hellinghoogte van 40 m (blauw) tot 70 m (oranje) NAP. Stercoördinaten 254.941 en 493.873 m.

stripakkers ontsnapten raatakkerfragmenten aan het plaggenbedrijf. Daar aan de periferie maakte de grote afstand tot de stripakker met zijn aangrenzende woonstalhuizen het plaggensteken minder lonend. In de vorige eeuw werd in de Nutter heide het overgrote deel van de raatakker-sporen uitgewist door de ontginning tot bouwland.

Hiermee zijn onze drie vragen beantwoord.

Figuur 4a (boven) en 4b (onder) van het grondgebruik bij resp. Mander en Haarle (vroeger marke Haarloo) in 1832 met heide (donkerbruin), grasland (lichtgroen), bouwland (lichtbruin), bos (donkergroen) en boerderijgebouwen (rood), met beken (blauw), markegrenzen (rood), raatakkerfragmenten (R) en stripakkers (S). D staat voor Duitsland.

Referenties en verder lezen

- 1 Gils, Hein van & Bronsveld, Kees, 2021. *Laser ziet wat jij niet ziet in de Vasser Mark en Es*. In: 't Inschrien 2021.1, p. 3-6.
 - 2 Gils, Hein van & Bronsveld, Kees, 2021. *Testament stokoud grondgebruik op Monnikhof*. In: 't Inschrien 2021.2, p. 18-21.
 - 3 Gils, Hein van & Kasielke, T., 2022. *Historical parcellation and ridge-and-furrow relics of open strip-fields in the north-west European lowlands*. In: *Landscape History* 43.2, p. 77-102.
 - 4 Groenewoudt, B. & Scholte Lubberink, H., 2007. *Essen en plaggendecken in Oost-Nederland vanuit een archeologisch perspectief*. In: *Essen in zicht* (Rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten), p. 53-77.
 - 5 Groenewoudt, B.J. & Lanen, R.J. van, 2017. *Diverging decline. Reconstructing and validating (post-)Roman population trends (AD 0-1000) in the Rhine-Meuse delta (the Netherlands)*. In: *Post Classical Archaeologies* 8, p. 189-218.
 - 6 Vinter, M., 2021. *Reconstructing enclosed and parcelled out landscapes from the first millennium BC in Himmerland, Denmark: arable fields, grazing land and settlement patterns examined in three micro-regions*. In: *Europe's Early Fields* (Springer), p. 167-183.
 - 7 Slicher van Bath, B.H., 1964. *Studiën betreffende de agrarische geschiedenis van de Veluwe in de middeleeuwen*. In: *A.A.G. Bijdragen* 11, p. 13-78.
 - 8 Hägermann, D. 1991. *Technik im Frühen Mittelalter zwischen 500 und 1000. Übernahmen und Neuerungen im Agrarbereich*. In: *Propyläen Technikgeschichte 1: Landbau und Landwerk 750 v. Chr. bis 1000 n. Chr.* (Berlin), p. 315-505, daar 393-394.
 - 9 Gils, Hein van & Mölder, A., 2019. *An open strip-field system at its tipping point in the German-Dutch River Dinkel catchment. Part 2*. In: *Landscape history* 40.2, p. 57-75.
 - 10 Nieuwenhuize, Chris, 2020. *Esontginningen in Twello - Ontginningsgreppels, waterputten en een 11de-eeuws erf*. In: *Op zoek naar Hamaland* (AWN 18, Deventer), p. 178-183.
 - 11 Hamerow, H., Zerl, T., Kropp, C. & Bogaard, A., 2024. *Roman to early medieval cereal farming in the Rhineland: weeds, tillage, and the spread of the mouldboard plough*. In: *Landscape History* 44.2, p. 5-13.
- Meer op aanvraag bij de auteur.

Nieuw in de boekenkast

Marcel Mentink

Of het nu weer of geen weer was dit voorjaar en deze zomer, schrijvers en uitgevers bleken zich er weinig van aan te trekken. Ook in de afgelopen periode zagen we weer een verscheidenheid aan regionale boeken van de persen rollen.

Rien de Vries, *Landadel in Overijssel - Verhalen van bewoners over hun leven en over verduurzaming van hun landgoed*

Bewoners van landgoederen in Overijssel vertellen hun levensverhaal. Het zijn unieke persoonlijke verhalen, waarin een actueel thema als verduurzaming van de buitenplaats bijzondere aandacht krijgt. Dat heeft veel betekenis voor de provincie, omdat landgoederen tien procent van de totale oppervlakte van Overijssel beslaan. Voor toeristen zijn de opengestelde particuliere gebieden geliefde plekken om te bezoeken. In het boek wordt per verhaal verwezen naar een route om te wandelen of te fietsen.

Zwolle: WBooks, 2024 | ISBN 978 94 6258 625 3 | 160 pag. | € 29,95

Marco Krijnsen, *Het stond in de krant*

De fotografen van de Twentsche Courant legden na de oorlog alle belangrijke nieuwsgebeurtenissen in Twente vast. Van de eerste Twentse zeepkistenrace tot de vuurwerkram্প in Enschede.

Het boek is een kleurrijke bloemlezing uit het recent ontsloten archief met ruim 350.000 krantenfoto's. Met aandacht voor maatschappelijke veranderingen, rituelen en vermaak door de jaren heen.

Zwolle: WBooks, 2023 | ISBN 978 94 6258 589 8 | 144 pag. | € 24,95

Martin ter Denge, *Tukkerspotten*

Dit boek gaat van A tot Z over de raadselachtige ziel van de Twentenaar. Ter Denge gaat er zelfs vanuit dat de Twentenaar een ziel heeft. Met zijn geheel eigen schrijfstijl schrijft hij het ene moment voor het vaderland weg, dan weer scherp en erudiet. Het hele alfabet komt voorbij van *Alcohol* tot *Zwijgen*. Deze derde, vermeerderde druk bevat nieuwe gedichten en zeven nieuwe hoofdstukken zoals *Bijnamen*, *Criminaliteit*, *Kunst*, *Ootmarsum* en *Striekerds*.

Enschede: AFdH, 2023 | ISBN 978 94 9318 310 0 | 224 pag. | € 19,50

Gerrit van Oosterom, *Het Volkspark – Biografie van het eerste volkspark van Nederland*

Het Volkspark van Enschede is van ons allemaal. In 1874 werd door textielfabrikant Hendrik Jan van Heek een park geschonken aan de gemeente Enschede om onderwijs, volkswelvaart en beschaving te bevorderen. Het was daarmee een inspiratiebron voor andere parken verspreid door heel Nederland. Een levend kunstwerk en nog steeds een plek voor ontmoeting, sport en ontspanning. Stap met deze rijk geïllustreerde biografie terug in de tijd en ontdek het verhaal achter het eerste volkspark van Nederland. Wat waren de achterliggende idealen? Hoe is het park sindsdien veranderd? En wat vertelt dat over onszelf, de stad Enschede en de betekenis van het park voor de generaties na ons? Verschenen bij 150 jaar Volkspark Enschede 1874-2024.

Zwolle: Waanders, 2024 | ISBN 978 94 6262 561 7 | 232 pag. | € 34,50

Leon Brokers, *De laatste kamers van De Bazel*

Aan de Tromplaan in Enschede, vlak bij het Volkspark, verrees het woonhuis voor de Joodse textielfamilie Menko Edersheim. Het was een opvallend huis met een plat dak, in die tijd een zeldzaamheid in Enschede. Miljam Menko, voorzitter van de Joodse gemeente en directeur van de firma N.J. Menko, had in navolging van zijn broer Sig Menko architect Karel de Bazel ingeschakeld voor het ontwerp. Helaas overleed De Bazel op 28 november 1923 onverwachts tijdens het bouw- en ontwerpproces. Het Menko Edersheimhuis werd zo zijn laatste uitgevoerde woningontwerp. Architecten Smits en Van de Linde voltooiden de woning in de stijl van De Bazel en zouden enkele jaren later ook diens schets voor de synagoge verder uitwerken tot het huidige gebouw aan de Prinsestraat. Na de oorlog werd het pand in gebruik genomen als Hotel Memphis, dat voor veel Enschedeërs nog steeds een begrip is.

Amsterdam: Architectura & Natura, 2023 | ISBN 978 90 9037 095 8 | 159 pag. | € 19,99

Ton Schaap, Daan Zandbelt & Errik Buursink, *Twents | Stads – Hart van Zuid Hengelo*

Sinds 2000 wordt er gewerkt aan 'het Hart van Zuid'. Voor de lege vormen die werden achtergelaten door de Hengelse metaalindustrie moest de stad op zoek naar een nieuwe inhoud. Zouden de vormen leeg blijven of kon er zoiets als een 'stad' worden gemaakt? Alles in een poging te onderzoeken hoe de fenomenen Twente en stad zich tot elkaar verhouden. Wat is het perspectief? Twents of Stads? Fotografie Theo Baart.

Enschede: AFdH Uitgevers, 2024 | ISBN 978 94 9318 326 1 | 88 pag. | € 22,95

Jan Swennenhuis, *Mooie verhalen in de Twentse Spraak*

Ongeveer vijftig verhalen van de in 2018 overleden Jan Swennenhuis gebundeld. Ze zijn volgens de samenstellers voor iedereen herkenbaar en handelen over alledaagse zaken én opmerkelijke gebeurtenissen. Ook komen oude sagen, legenden en markante figuren tot leven. In 2014 ontving Jan Swennenhuis de Twentse Taalprijs.

De Lutte: Historische Vereniging De Dree Marken, 2024 | 128 pag. | € 16,-

Tony Jochem, *Plat proatn – Humor, zin en onzin in Twentse spraak*

Het vierde boek in de 'reeks' humor, zin en onzin in het Twents, na *Plat Goan*, *Plat Twents* en *Twents Kuiern*. Met zowat 300 korte stukjes over dingen van alledag. Tukkers, dat zijn mensen van een kort verhaal en een lange metworst. De Weerselose schrijver probeert het in deze reeks boekjes dan ook kort te houden, en vol humor.

Weerselo: Eigen beheer, 2024 | ISBN 978 90 820657 8 7 | 152 pag. | € 16,99

Annette Evertzen, *Ludo ten Cate - Genealoog tot de dood*

Stamboomonderzoeker Ludo ten Cate (1909-2003), bekend van diverse publicaties over de geschiedenis van Borne, speelde tijdens de Tweede Wereldoorlog een zeer bedenkelijke rol. Annette Evertzen onthult in dit boek het complexe karakter van Ludo ten Cate en onderzoekt de vraag hoe deze man tot zijn keuzes is gekomen. "Dit verhaal moet worden verteld."

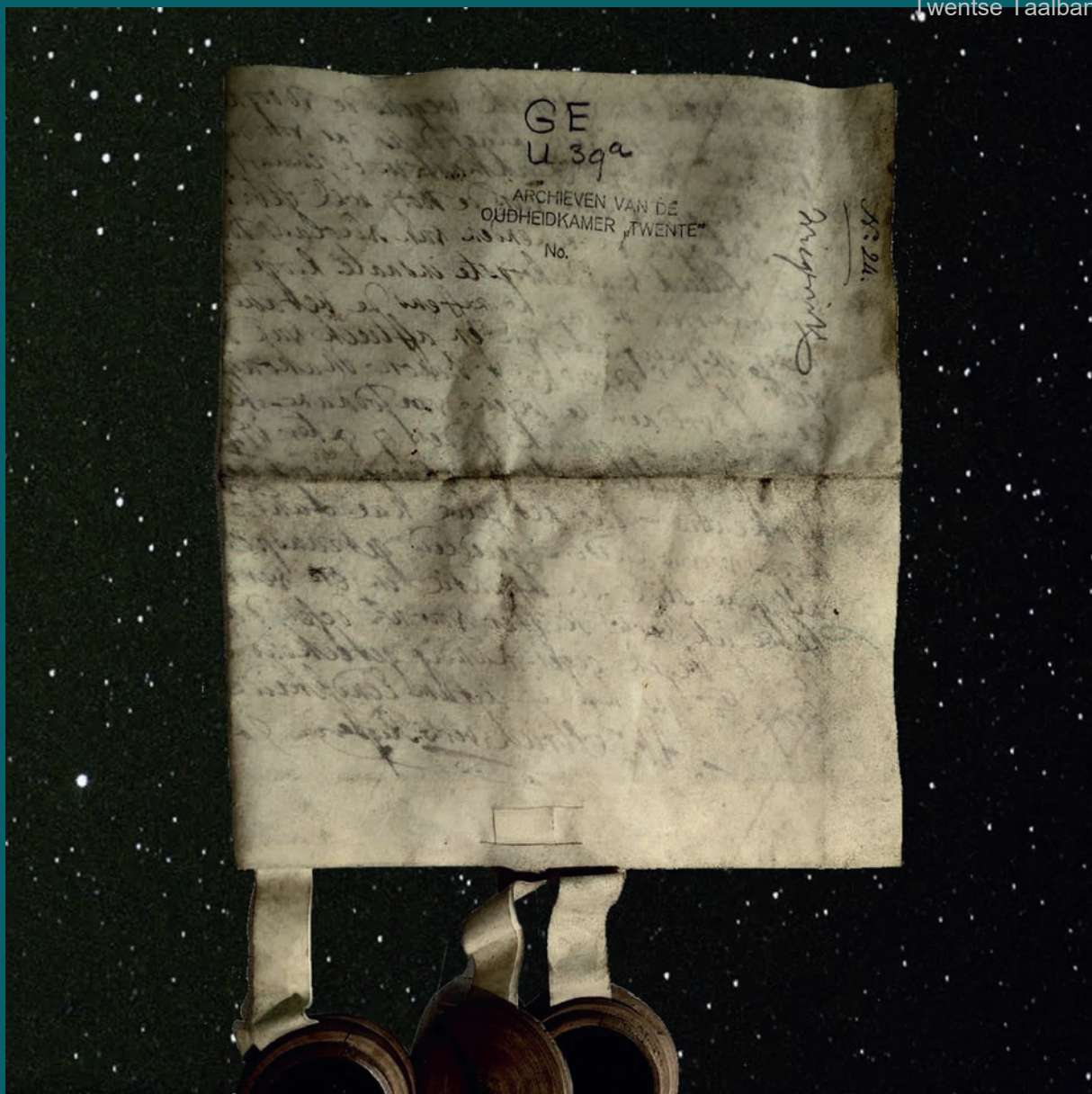
Assen: Van Gorcum, 2023 | ISBN 978 90 232 5993 0 | 128 p. | € 23,50

John van Zuthem & Johan Ekkel, *Mut kunn'n - Carbidschieten en andere oudejaarstradities*

Geschreven door historicus John van Zuthem en korpschef van politie Johan Ekkel. "Als historicus en politieman konden we natuurlijk niet om het melkbusschieten heen."

De samenwerking resulteerde in een rijk geïllustreerd boek met meer dan 120 foto's dat een gedegen inkijk geeft in de ontstaansgeschiedenis van het carbidschieten in de plattelandsgebieden van Nederland.

Zwolle: Waanders, 2023 | ISBN 978 94 626 2513 6 | 144 pag. | € 22,95

Hierboven zien we een charter, een eeuwenoud document dat juridische of administratieve zaken regelt. Daarvan heeft de Oudheidkamer Twente (OkT) er 177 in bezit. Die zijn in de jaren dertig kort beschreven door Willem Dingeldein en vervolgens opgevouwen en in zuurvrij materiaal bewaard.

Ze zijn nooit goed gekopieerd. En dat lukt nu alleen maar als je ze openvouwt. Maar dan breekt het perkament...

Een gespecialiseerd bedrijf kan ze allemaal, voor ruim vijfduizend euro, voorzichtig bestuiven. Dan loopt de inkt niet uit.

Onder lage druk worden ze dan langzaam vlak getrokken. Daarna worden ze gescand en in zuurvrije omslagen gedaan. Eigenlijk is vijfduizend euro 'geen geld', maar ja, bij de OkT ligt dat niet zomaar 'op de plank'.

OkT-leden die oud schrift kunnen transcriberen staan te trappelen om die oude charters volledig digitaal toegankelijk te maken. Daarmee geven we een stuk Twents verleden behoud en toekomst.

Wie helpt ons dit mogelijk te maken?

Al onze contactgegevens staan voorin deze uitgave van 't Inschrien.